

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин ЧЕМЕРИС

АРАВІЙСЬКА
ПУСТЕЛЯ

CF FOLIO

Історія України в романах

Валентин Чемерис

Аравійська пустеля (збірник)

«Фолио»

2016

ББК 84(4УКР)6

Чемерис В. Л.

Аравійська пустеля (збірник) / В. Л. Чемерис — «Фолио»,
2016 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-5144-8

Валентин Чемерис (нар. 1936 р.) — відомий український письменник, автор історичних і фантастичних романів, які вже стали культовими, лауреат багатьох літературних премій. У видавництві «Фолио» вийшли друком його романи «Смерть Атея», «Фортеця на Борисфені», «Ольвія», «Генерали Імперії», «Ордер на любов», «Ярославна», «Ваші пальці пахнуть ладаном», «Марина — цариця московська». Але читачі знають Чемериса і як автора оповідань — хронік, казок, легенд, — у яких він небайдуже та неупереджено розповідає не тільки про минуле, але й про сучасне життя. У цій книжці дорослих і дітей зацікавить погляд автора на події, які відбувалися в різні роки, — з проекцією на сьогодення. Своєрідна мандрівка Україною разом з письменником стане справжньою екскурсією із захоплюючими краєвидами та цікавими розповідями, якими Валентин Чемерис начебто стверджує, що доля однієї людини, її почуття та думки так само важливі, як доля народів, події, з яких потім твориться історія.

ББК 84(4УКР)6

ISBN 978-966-03-5144-8

© Чемерис В. Л., 2016

© Фолио, 2016

Содержание

Коник із дерев'яною ногою	6
Ведмедик, син ведмедя	11
Яструби не посміхаються	17
АЯ	25
У Моринцях, на Копіївщині...	27
Лихо з голоду	30
Аравійська пустеля	37
Подорож до Самари Дніпровської	49
1. Відкриття	49
2. Треба встати ні світ ні зоря	52
3. Ох, лисички мої, лисички...	56
4. Скільки днів щастя за життя набереться?	60
Кінець ознакомительного фрагмента.	61

Валентин Лукич Чемерис

Аравійська пустеля

© В. Л. Чемерис, 2016

© Л. П. Вировець, художнє оформлення, 2016

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2006

Коник із дерев'яною ногою

*Коник – комаха із довгими ногами, що стрибає й крилами утворює сюркотливі звуки.
(Із словника)*

З однією із цих комах – так-так, із довгими ногами, що стрибає й утворює крилами сюркотливі звуки і зветься так поетично – коник, – на півдні України під Маріуполем і сталася якомсь пригода. На жаль, зла. То назвемо її рахубою. Чи – приключкою. (Недарма ж у нас на Україні кажуть: лихо приключки шукає.)

І воно таки її знайшло. Приключку. Чи – рахубу-пригоду. Бо все у нього не так, як... Ледь було не написав: як у людей, але ж він – мова у нас про комаху, на ймення коник. Довговусий, прямокрилий, має щетинкоподібні антени, більші навіть за нього самого.

Так ось у коника і справді все не так. Наприклад, слухає він не так, як ми, вухами, а... ногами. Ви уявляєте? Ногами! І при цьому має гострий слух. Де ви ще таке бачили? Хоча, як бути точнішим, він слухає гомілками – так зветься частина ноги від коліна до ступні. Там у нього щось на кшталт барабаних перетинок. Себто слуховий апарат, химерно-вигадливий. Чомусь не знайшлося йому місця на голові у коника, як то у всіх. І у нас із вами теж. Тож йому доводиться слухати ногами. Але хоч і на ногах у нього знаходиться слуховий апарат, та й роль свою він виконує справно, тож глухим коника назвати не можна. Він навіть може образитись, коли ви його так назвете.

А ось звуковий апарат у коника теж знаходиться чорт зна де – даруйте! Не в горлі, як у всіх інших, і в нас із вами теж, а – при надкрильцях. Так звуться тверді передні крила в жуків і перетинчастокрилих комах, які захищають м'які літальні крила. До перетинчастокрилих належать мурахи, бджоли, оси, наїзники, пильщики.

Біля основи правого надкрилка у коника є так зване «дзеркальце» у вигляді округлої тонкої прозорої перепонки, оточеної товстою жилкою, яка утворює рамку. А на лівому надкрилку є химерний пристрій, що має дрібні зубчики – він і виконує роль смичка («дзеркальце» слугує при цьому резонатором).

Під час своїх музичних вправ, що їх ми зємо то співом, то сюрчанням-тюрюканням, коник піднімає і розсовує надкрилки, а потім починає ними вібрувати – рухає туди-сюди. Зубчики смичка труться об рамку «дзеркальця», і починається... Те, що ми й чуємо, коли кажемо: коники сюрчать.

А чуємо ми їх улітку повсюди: на луках, на галявах, у садах. І навіть у своїх дворах. І навіть на тинах. Хоч заглядіти «скрипаля» непросто, адже маскується він дуже вправно.

Тюрюкає вдень і вночі, часом аж до ранку. А вже коли затихне «останній коник степовий», писав якомсь поет Олесь, тоді й вітер ляже на луках спати...

Уранці коники приймають сонячні ванни, лежать де-небудь на сонечку, перевертаються, підставляючи йому боки та ніжачись у сонячному літеплі. А потім починають весело і невгамовно сюрчати.

Так ось під Маріуполем із таким музикою і сталося лихо. Що ледь було не коштувало йому життя. Воно, хоч і маленьке в нього, але дуже-дуже йому дороге. Як і нам із вами.

Але тут треба вам розповісти про Архипа Куїнджі. Ви, мабуть, вже чули таке знамените прізвище – Куїнджі? Та й хто не знає його картин «Чумацький тракт», «Українська ніч», «Вечір на Україні», «Дніпро вранці» і особливо, а все це – Україна! Україна! – фантастично-неймовірно картину «Майська ніч на Дніпрі».

Народився художник у 1842 році на півдні України в містечку Маріуполь. У сім'ї бідного грека-чоботаря. Назвали його Архипом, а прізвище маленькому грекові (українець він лише за

місцем народження, дитинства і юності) дали від прізвиська діда-татарина, адже «куїнджі» по-татарському означав «золотих справ майстер». Себто дід-татарин, на відміну від батька-грека, чоботаря за фахом, був золотарем – те, що в наші часи зветься ювеліром.

Без батька маленький Архипко залишився рано, дуже бідував, а тому, ледь зіп'явши на ноги, мусив заробляти на проживання. Пас гусей, служив у підрядника на будівництві церкви, потім у продавця хлібом. Майже не вчився, якусь там грамоту перейняв у вчителя-грека та згодом недовго (не вистачило коштів) відвідував міське училище.

Малюванням захопився ще в дитинстві. Не маючи по бідності паперу, малював, на чому доведеться: на стінах, парканах (за що йому часто перепало від власників тих стін та парканів), на якихось шматках обгорткового паперу, і навіть паличкою на піску.

Потім була праця ретушером у фотографів Маріуполя, Одеси, Петербурга, Таганрога. Хотів було якось відкрити власну студію, але... Не знайшов коштів.

Потрапивши до Феодосії в Криму, якийсь час працював у Айвазовського, тоді вже знаменитого художника-мариніста, розтирав фарби. До полотен знаменитий художник його чомусь так і не допустив.

Переїхавши до Санкт-Петербурга, безуспішно – повна відсутність грамоти – намагався поступити до Академії мистецтв. До тієї Академії, дійсним членом якої він згодом стане. Як і членом Товариства художників. І – гордістю їхньою. Чарівна українська природа полонила його, надихнула і обезсмертила. Картини його стали знаменитими. Архип Куїнджі буде таким багатим, що з власних коштів платитиме молодим, але бідним художникам, стипендію на життя.

Успіх до нього прийде після картини «Татарська сакля в Криму», що експонувалася на академічній виставці 1868 року. А за картину «Осіньне бездоріжжя» він отримав звання класного художника (власне, фах учителя малювання). А потім він приїде на батьківщину до Маріуполя – свататись до Віри Кетчерджі, яку давно і вірно кохав. Дочка заможного купця терпляче його чекала, доки він, без гроша в кишені, без знань, із благенькою російською мовою пробирався в Санкт-Петербурзі до своєї виплеканої мрії – стати художником.

Після весілля Архип Куїнджі, на той час уже знаний художник, і його молода дружина якийсь час поживуть у Маріуполі, а потім переїдуть до північної столиці Російської імперії, де вестимуть вельми забезпечене життя (на той час бідний греко-татарський хлопець без освіти стане вже добре заробляти).

Так от історія, про яку ми й хочемо вам повідати, трапилась саме тоді, як Архип та Віра Куїнджі після свого весілля жили в Маріуполі. Там вони й познайомилися з коником-калічкою...

День видався напрочуд ясний, сонячний, у світі Божому панувала весняна теплінь. У високому південному небі лінкувато пливли білі хмарки – вічні небесні мандрівниці.

А внизу, на зелених луках, сюрчали невгамовні коники: сюр-сюр... Один, другий... п'ятий... десятий... А може, їх там виспівували сотні, бо світ білий був ними переповнений.

Здавалось, що вони тут сюрчать від самого сотворення світу. І це було так, адже коники – давнього походження. Їхні пра-пра жили-сюрчали ще в пермському періоді геологічної будови Землі. Себто у кам'яновугільному періоді. А це – не близький, як-то кажуть, світ. Настав він, пермський період, близько 285 мільйонів (мільйонів!) років тому. І вже тоді були коники.

Тривав пермський період 35 мільйонів років, уступивши своє місце тріасовому. А коники... Коники й тоді сюрчали. Як сюрчать вони й нині – ви уявляєте, наскільки вони давніші за нас, людей?! Тюрлюкають вони собі мільйоноліття на луках, на галявах, у траві, у садах, на городах. Сюрчать, ловко маскуючись у зеленій траві чи листі. Існуючи, як учені пишуть, у всіх ландшафтних зонах. І в усіх зонах їх чути, а ось бачити їх, зелених скрипалів, не всім і щастить. У зеленій траві їх, зелених, витягнутих, наче стебельця, не просто й заглядіти.

Архип і Віра Куїнджі любили гуляти за містом. Особливо на луках, де море трав і де так гарно сюрчали невидимі музики.

Архип ще змалечку любив слухати коників, тож хлоп'ям часто пропадав на луках, слухаючи невидимих музик, вправних скрипалів.

Ізмолодою дружиною приходив на луки в гирлі Кальміусу, простилали там ряднину, сідали, мріяли, дивлячись на голубе небо, і слухали, слухали метких коників-стрибунців. Їх мовби ніде не було, але вони, невидимі музики, були всюди, адже звідусіль лунало їхнє сюрчання-тюрлюкання.

Того дня, коли все й сталося, подружжя сиділо під плакучою вербою, що привільно розпустила гнучке своє віття. Перед ними простиралися знайомі смарагдові луки, за якими шуміла річка Кальміус, поспішаючи до недалекого звідти Азовського моря.

Молоде подружжя було на вершині свого щастя – ще й тижня не минуло після їхнього весілля. Молодий сидів, обхопивши руками коліна та поклавши на них голову, і замріяно дивився на зелене різнотрав'я лук, убираючи в себе ту красу.

Молода дружина, простеливши білосніжний рушник, викладала на нього принесені наїдки: поставила розмальований глечик із молодим вином, кухлики, мальований таріль із духмяними піріжками. А готуючи підполудне, намугикувала пісеньку, що «хороше під вербою вдвох із тобою».

Архип, переповнений щастям, повторював за дружиною, що і йому «хороше під вербою удвох із тобою»...

А на луках тільки й чулося:

– Сюр-р-р!..

– Сюр-р-р...

Тюрликали, сюрчали коники, невидимі, грали на невидимих своїх скрипочках. І раптом один із них засюрчав над ними, певно, всівшись на гілці верби, що звисала над простеленим рушником.

– Сюр-сюр-р-р...

Голосистий такий.

Віра, урвавши свою пісеньку, завмерла, прислухаючись до того сюрчання, що линуло з верби.

– Це він мені підспівнув, – усміхнулась до чоловіка.

Архип із нею погодився, і вони якийсь час мовчки слухали сюрчання, що долиняло відклясь ізгори. І було так гарно і лагідно у світі білому. Але сюрчання урвалось раптово. Молоді не встигли і переглянутись, як ще мить тому невидимий музик вже сидів перед ними на білому рушнику – довговусий, довгоногий, зелений... Ворушив вусами, як наче принохувався та роздивлявся, куди ж це він потрапив. Спершу подумали, що він зістрибнув з верби, аж тут Віра прошепотіла:

– Поглянь на нього, Архипе... Він же калічка, бідолашний. У нього немає однієї ніжки...

Коник, до якого Архип простягнув руку, чомусь не міг утекти. Хоч зазвичай вони прудкі і завжди рятуються від небезпеки стрибанням – раптовим, блискавичним і сильним...

Задні ноги у коника лише для стрибання, пересуватись ними він не може. А ось стрибати... У спокійному стані коники повзають по траві, чіпляючись за травинки передніми ніжками, а якщо його потривожити, то він упирається кінцівками гомілок задніх ніг, а тоді блискавично випростовує ноги і – гоп! Стрибок уперед. Тільки його й бачили. Ще й крильця допомагають йому миттєво й безгучно зникнути, наче розчинитися на очах у зеленій траві.

Але в коника, що впав із верби (мабуть, через свою необачність), не було однієї задньої ніжки. Тому він міг лише повзати і не зумів утекти, як Архип легенько взяв його двома пальцями. Роздивившись гостя, Архип показав його дружині.

– Ой, бідолашне... – жалісливо зітхнула дружина. – Таки справді у нього немає ніжки. Тому він приречений. Хто ж його так...

Мабуть, пташка якась клюнула. Життя він своє урятував, але ноги позбувся. Тепер його може спіймати хто завгодно.

– Пропаде бідолашка...

– Пропаде, – погодився чоловік.

Тим часом калічка, обхопивши передніми ніжками палець Архипа, якимось вибрався на його кінчик аж до нігтя, поворушив вусами, наче роздивлявся, де він, а здійснивши таким чином розвідку, заспокоївся і навіть...

Навіть безтурботно сюркнув.

– Чуєш, чуєш, він у мене на пальці співає! – як маленький хлопчик, засміявся Архип.

– Він ще й співає! – подивувалася й Віра. – А пропаде ж... Зима ось-ось, не за горами, а він... безногий. І від небезпеки не зможе втекти, бідненький, що ж його чекає?..

– А ми його... порятуємо, – Архип вільною рукою взяв глиняний кухлик, допив з нього вино, а натомість у кухлик обережно посадив коника. – Заберемо його з собою, сама ж кажеш, що загине, – відповів на запитливий погляд дружини.

– Але ж у нього нова нога не виросте.

– А я для чого? Та й руки у мене є – щось придумаю...

Коли вони повернулися додому, Віра дістала шкатулку, в якій зберігала свої дрібнички, витрусила все, натомість вистелила дно травою і влаштувала туди коника.

– Оце йому й буде хатка, – сказала задоволено. – Нас двоє – коник буде третім. Вихованцем нашим. От у нас уже й більше...

А далі в цій історії починається легенда.

А може, билиця правдива.

Буцімто Архип Куїнджі (а втім, руки у нього таки справді були золотими, які картини малював!), так от, буцімто Архип Куїнджі змайстрував конику крихітну дерев'яну ніжку-протезик і якимось її приладнав калічці замість утраченої ноги...

Ні-ні, не питайте в автора, як художник змайстрував тую ніжку – цього я вам розказати не зможу. Це треба лише бачити. І не питайте мене, як Архип Іванович протезик той крихітний приладнав конику замість утраченої ніжки. Цього я вам передати не годе.

І змайстрував протезик, і приладнав його конику – повірте мені на слово. І коник (це правда щонайправдивіша, хоч і схожа на казку) так звикся зі своїм протезиком, і той протезик так йому добре підійшов, що комаха сприймала його за власну ніжку, не відчуваючи ніякої незручності. Навіть при стрибанні.

А стрибав він, як і раніше, як тоді, коли у нього була натуральна ніжка – високо, далеко й миттєво. Стриб і – його немає. Отаку штуkenцію придумав йому художник Архип Куїнджі та ще й вправно його приладнав до живого тільця. Наче коник і народився з тією деревинкою.

І коли подружжя Куїнджі перебралося до Санкт-Петербурга на постійне проживання, то буцімто забрали з собою і коника з дерев'яною ніжкою: він жив у них у шкатулочці, схожий на маленьку хатку. Віра поставила шкатулочку на рояль, якимись крихтами його годувала – коник і жив собі.

Жив приспівуючи. Бо й справді співав – і в шкатулці, і вибравшись з неї на білий рояль. Любив сюрчати ночами. А вдень, вилізши із шкатулки, мандрував по роялю, що був для нього великим світом. Як Архип казав – «променадив». А коли хто з господарів сідав за рояль, з першими акордами коник вибирався зі шкатулки і сюрчав у такт мелодії – підспівував своїм господарям.

Ідучи до своєї майстерні, Архип Іванович незмінно брав із собою шкатулку, ставив її біля мольберта і малював черговий свій шедевр. Працюючи, злегка за звичкою підспівував.

Коник із дерев'яною ніжкою вибирався зі шкатулки – для цього в ній була крихітна драбинка, – всідався на краю і в такт художникові сюрчав...

А часто ночами Архип і Віра, прокинувшись, лежали й слухали, як на всі лади сюрчить їхній постоялець. Він невтомно тюрлюкав на невидимій скрипочці своїй, й спів його нагадував подружжю Куїнджі про Україну, теплий південь, Маріуполь на Кальміусі при впаданні його в Азовське море...

Зими у Санкт-Петербурзі не ласкаві – суворі, із крижаними вітрами. А коли з Фінської затоки, із студеного Балтійського моря чи здалеку, з Північного полюса, до Санкт-Петербурга прилітали холоди з хуртовинами і з тріскучими морозами – так було затишно у теплім помешканні слухати сюрчання маріупольського коника.

І чим суворіші холоди насувались на північну столицю імперії, тим завзятіше в будинку Куїнджі виспівував коник, навіваючи господарям милі спогади про далеку батьківщину їхню...

Розчулений коником, Архип Іванович часто обдумував сюжети майбутніх картин або й працював над ними, навіяними Україною. Так з'явилися «Вечір на Вкраїні», «Українська ніч», «Дніпро». Художник почав підготовчу працю над майбутнім шедевром – «Місячна ніч на Дніпрі».

Коник, що жив у художника в шкатулці на роялі, наче зачіпав своїм сюрчанням у його душі невидиму сокровенну струну. Вона бриніла, і Куїнджі із запалом, не знаючи ні дня ні ночі, працював над картиною. І здавалося Вірі й Архипу, що холодні ночі в Санкт-Петербурзі вже тепліші, бо перед внутрішнім їхнім зором поставала далека Україна – мальовнича, прекрасна, тепла і сонячна...

Коник часто гуляв по роялю, він так звикся зі своєю дерев'яною ніжкою, що стрибав ще вправніше, аніж із живою. Це ж треба було крихітній комасі так припасувати деревинку, що вона й не відчувала її – певно, Архип Куїнджі таки був майстром на всі руки.

Легенда це? Билиця?

Чи – правда щонайправдивіша?

Не знаю.

Може, й легенда, а може, і правда-билиця.

Але, виступаючи якось на конференції «Людина – що це таке?» (письменники гуртом міркували над цим вічним питанням), я пригадав цей випадок і розповів учасникам зібрання про коника з дерев'яною ногою, як він жив-співав і вправно стрибав у художника Архипа Куїнджі на роялі...

Не знаю, легенда це, чи билиця, але вірю, що саме так і було.

Архип Куїнджі – незвичайний художник, творець неймовірно-фантастичної картини «Місячна ніч на Дніпрі», справді змайстрував покаліченому конику дерев'яну ніжку, і врятована комаха віддячувала Куїнджі і сюрчанням, і своїми диво-стрибками. На все тій же дерев'яній нозі.

Іноді думаєш: як небагато треба, щоб відчути себе людиною і щоб бути людиною на планеті Земля. Усього лише подарувати покаліченій комасі дерев'яну ніжку та поселити її у шкатулці на роялі. І так змайструвати ту диво-ніжку та приладнати, щоби комаха сприймала її як свою.

Тож чи багато для цього треба, га?

Ведмедик, син ведмедя

Лаз був кручений, та ще й такий, що з-поміж спелеологів називаються «шкуродерами»: протиснутись у нього можна лише таким худоребрим, як я, та й то «на видиху», стиснувши грудну клітку.

Повторюючи про себе рядки з інструкції про те, що «при проходженні вузьких лазів не можна напружувати м'язи, тіло по можливості мусить бути розслабленим, найбільш безпечне положення – коли одна рука витягнута вперед», я звивався вужем у кам'яних лабетах і мав таке відчуття, ніби хтось невидимий у чорній пільмі намагається здерти з мене разом з одягом і шкіру.

Та от, коли здавалося, що ані дихнути, ані ворухнутися, лаз почав розширюватись. Я увімкнув налобну фару. Кам'яна горловина лишилась позаду, а попереду, на відстані витягнутої руки, був тупик. Звідкілясь ізнизу тягло в підборіддя вогким прохолодним повітрям. Невже колодязь? Тоді доведеться повертатися – без спецспорядження, без страховки, та ще одному колодязь не пройдеш. Це рівнозначно самогубству.

Лежачи на краю отвору, я скерував світло фари круто вниз і заглянув у діру. Ні, не колодязь. І не штольня. Усього лише неглибока щілина. Промінь світла вихопив з чорнющої пільми неширокий карниз, а за ним, на відстані півтора-двох метрів, виднілося дно, на якому я через хвилину вже й стояв обома ногами.

Ну от, тепер можна й роздивитись: спішити принаймні нікуди. Усього лише за якихось двадцять хвилин я проник у цю «страшну» печеру, про яку стільки наслухався. Чому печера називається Газдівською? Та тому, що газда – це господар, а господарював у цій печері велет-ведмідь, що вмів говорити по-людському і насилати на людей «причину». Себто заморочував необережним голови так, що ті бідолахи потім і світу білого не бачили... Ось так цілком серйозно запевняв мене вуйко Луцак, коли ми вудили смачнючу форель у потічку Дзвінкому. Із свого досвіду спелеолога-туриста я вже знав, що про кожну печеру неодмінно почуєш від місцевих жителів красиву, а часом і моторошну легенду, яку сприймаєш, як належне, адже печера без легенди – ніби й не печера, загадкова і таємнича, – а щось таке собі... дірка та й усе. Тож і Газдівська печера з ведмедем, який тямив говорити по-людському, не була винятком. Але знав би вуйко Луцак про лаз «шкуродер», то поселив би у печері не велетня-ведмедя, а принаймні вужа.

Підвів голову, і промінь світла вихопив із пільми рожеве склепіння, що круто здіймалося вгору – я був у досить просторій і високій залі, з якої і складалася печера. В реєстри спелеології вона ще не потрапила – це я добре знав, тому зрозумієте моє хвилювання і нетерпіння, з якими я й почав огляд.

Вирішив дотримуватись правила правої руки: рухаючись уперед, треба повертати лише у ході праворуч (якщо такі виявляться), а йдучи назад – у всі ліві. Йшов я повільно і раз по раз зупинявся біля того чи іншого витвору природи. Які незвичайні, нереальні пейзажі вихоплював з віковичної пільми мій світильник! Ось на галяві стоять стовбури вапнякових дерев, що ніколи не шелестіли зеленим листям і ніколи не чули пташиного співу в своїх кронах... За ними – химерні кущі, ніби оповиті ліанами. Ажурним плетивом поросли рожеві кристали, наче фантастичний пейзаж мертвої чужої планети, яку ніколи не осяває сонце і над якою ніколи не голубіє небо з білими хмаринками.

В однім місці промінь вихопив зі смоляної пільми загадкові фігурки. Я підійшов ближче і скрикнув від подиву: вапнякові фігурки були схожі на мініатюрних ведмедиків, що кумедно і мальовничо поставали на задні лапи...

«Так ось чому народне повір'я поселило у цій печері ведмеда! – подумав я, милуючись фігурками. – Очевидно, той, хто першим сюди проник і побачив ці фігурки, розповів про них у селі, ну а вже людський поговорі прикрасив щедро подробицями».

Я не міг відійти від ведмедиків просто так. Вони були такі симпатично-кумедні, що я простягнув до них руку. В ту мить я просто забув про одне з головних правил спелеології: нічого не чіпати у печерах без особливих на те потреб і тим більше – не брати на згадку ніяких сувенірів. Один візьме, другий прихопить, третій не пройде мимо, четвертий... Дивись, і не лишиться нічого від фантазії природи. Але в ту мить я про те, повторюю, не подумав, бо мені дуже сподобались симпатичні ведмедики. Уявляючи, як я поставлю у себе вдома, у кабінеті, таку фігурку та як дивуватимуться знайомі, а я ще й примережу красиву та жакну історію, щоби полоскотати їм нерви. Отож я простягнув руку і відломив середнього ведмедика...

Лунко тріснув у глухій тиші сталагміт, і мені здалося, що хтось не то вражено, не то обурливо крикнув... Я сторожко прислухався, але тут же заспокоїв себе, що то всього-на-всього своєрідна тутешня акустика, яка по-своєму перекручує кожен звук, у печері іноді й не таке почуєш.

Отож угамувавши в душі сум'яття, я милувався ведмедиком у світлі фари – вся його постава була напрочуд живою, кумедною, тільки крихітні намистинки очей раптом спалахнули криваво-червоним рубіновим блиском. Той блиск мені чомусь не сподобався. Подумавши (запізнило, звичайно), що, мабуть, не треба було нівечити такий витвір природи, я сунув ведмедика в кишеню куртки – не викидати ж його тепер – і пішов далі.

У Газдівській печері, як я невдовзі переконався, було все те, що буває і в інших печерах: темрява, низька температура, стопроцентна вологість, своєрідна акустика. І – тиша. Глуха, віковична тиша, яку порушує всього лише один звук: кап, кап, кап...

Пауза.

І знову: кап, кап, кап...

Колись, сотні тисяч, а може, й мільйон літ тому, дощова чи тала вода знайшла у схилі гори тріщину, віками її збільшувала, поглиблювала, вимиваючи вапняк, аж доки не проклала лабіринти. Спершу тими лабіринтами потекли струмки, розширюючи і поглиблюючи їх, за ними вже хлинули підземні ріки, вимиваючи в горі галереї, колодязі, шахти, штольні, зали, гігантські прізви, одне слово, утворюючи все те, що мовою спелеології називається карстовою порожниною.

І так спливали віки, тисячі віків, сотні тисяч віків...

Крапля води, розчинивши вапняк, спершу зависає на стелі, зароджуючи кам'яну бурульку – сталактит, що звисає згори вниз, і зрештою, зриваючись зі стелі, крапля розпліскується об долівку, утворюючи вже сталагміт, що наростає знизу вгору.

Так і трудяться мільярди крапель протягом десятків і сотень тисяч літ. І ось переді мною їхні витвори – то кам'яні квіти, то плетиво, то якісь фантастичні тварини, птахи, комахи, то зарості химерних, ніде більше у світі не бачених дерев чи кущів...

Та ось печера почала заокруглюватись, і я зрозумів, що вона порівняно невелика і складається лише з однієї зали з досить високим куполом. Я звернув і пішов назад, тепер уже лівим краєм, захоплено роздивляючись довколишні дива.

На долівці – там і тут – зарості сталагмітів.

Наче із дна морського здіймаються химерні небачені водорості, а ось пливуть медузи... Яке багатство! Яка цікава печера! Я рухався в заростях сталагмітів повільно, щоб, бува, ненароком не зламати, не зіпсувати казкове диво. Йшов, і мене не полишало відчуття, що переді мною схована вічним мороком і товщею гори лежить терра інкогніта – невідома земля. А втім, кожен спелеолог, який іде печерою, завжди відчуває себе колумбом терра інкогніта.

Від вогкого повітря стало важче дихати, я кашлянув і застиг з остраху. Ну й акустика! «Ха-ха-ха!» – зареготав хтось у відповідь на моє безневинне к-ха, к-ха... Ніби аж не по собі

стало від того хахакання. Акустика вражаюча. Кожен звук печера так викривлює, що годі його впізнати. А ще я відчув, що мені чомусь стає все важче й важче дихати, щось ніби почало мене гнітити, насторожувати... Я, щоправда, не надав тому особливого значення, як і тому, що стало важче дихати. Пригадую, я подумав тоді, що просто стомився. До того ж, у печері надто вогке повітря. От воно й давить на груди, утруднює дихання.

Підземна зала знову почала заокруглюватись, я перейшов правобіч, звідки починав свій обхід зали, і спинився здивовано: а де ж вихід?

Коло замкнулося, а виходу... немає!

Гм... Дивно. Такого ще зі мною ніколи не траплялося.

Я постояв трохи, заспокоюючись, і подумав, що певне ж, захопившись сталактитами та сталагмітами, був неуважний, тому й не помітив входу. Доведеться ще раз, але вже пильно, обійти печеру по колу, бо в цій глухій пільмі важко збагнути, де що починається, а де кінчається.

Аби бути певним і задарма не трудити ніг, я дістав записник, видер аркушик, написав цифру «1» і, поклавши той аркушик на долівку, придавив його камінчиком. А вже тоді пішов правим краєм.

Скільки часу я йшов, освітлюючи долівку та стіни, не пригадую. Час ніби зупинився у вогкій пільмі. Я обійшов усю залу і повернувся до аркуша з цифрою «1», а входу в печеру як не було, так і не було. Фантастика!

«Дивно... – подумав я із усе зростаючим занепокоєнням. – Вхід мусить бути, адже я зайшов сюди. Проник, проліз, але таки опинився тут. То де ж він подівся, той вхід?»

Присвітивши, поглянув на годинник: дванадцять днів. Отже, я у печері рівно дві години. Як швидко летить час! Але гірше, що десь зник вхід і, зрозуміло, вихід. Просто смішно, не вперше у підземеллі, а заблудився, як новачок. Розказати кому – так не повірять. Справді-бо, вхід зник! Три «ха-ха-ха»!

Ні, треба зосередитись, зосередитись і зосередитись.

Заспокоїтись. Відпочити.

До всього ж, мені чомусь стало вже геть важко дихати. І якийсь шум з'явився у вухах. По тілу почав пробігати легкий дрож... Гм... Це, напевно, вже наслідки переохолодження, адже зодягнений я по-літньому, а тоненька нейлонова куртка не зігріває. Треба би білизну вовняну, светра.

Я втретє пішов по колу: від аркушика з цифрою «1», тоді правим краєм, уважно висвітлюючи долівку, потім лівим краєм повернувся, знов вийшов до аркуша з цифрою «1», а лазу так ніде й не виявив! Наче його й не було!

«Оце так... – подумав я вже із роздратуванням. – У чари я не вірю, у містику теж... То де ж подівся вхід?..»

Вуйко Луцак у подібному випадку сказав би, що на мене наслано нечистою силою і що взагалі вона (тобто нечиста сила) водить, як сліпого.

Але ж я не вуйко Луцак, у забобони не вірю і твердо знаю: вихід таки мусить бути! Адже був вхід, і містика тут ні до чого. Сам я щось наплутав і кружляю по колу, як очманілий. І засипати, наприклад, вхід не могло, адже я не чув ні гуркоту обвалу, ні просто шуму, хоч акустика тут пречудова!

Я сів, притулився спиною до стіни з наміром добре відпочити, заспокоїтись (перш за все, заспокоїтись!) і проаналізувати ситуацію, або дошукатися до першопричин своєї неуважливості. Отак, сидячи, й почав аналізувати. Перше: я пішов у печеру, не попередивши нікого на базі про свій намір. Отже, ніхто не знає, де я подівся, і що зі мною, і де мене шукати.

Кепсько. Тим більше, що я не професіонал-спелеолог, а всього лише любитель, і досвіду особливого не мав, як виплутуватися зі складних ситуацій.

Друге. Пішов у незнайому печеру сам, без спецпорядження, навіть вірьовки не приховив. Тепер підсумовуємо: я припустився двох похибок, кожна з яких може закінчитися для мене трагічно.

Тепер що я маю? Складаний ніжик, авторучку, записник і – найбільше моє багатство! – світильник «УАС-1» з налобною фарою і батареєю 2НК-13. Останні дві цифри означають ампер-години. На тринадцять годин у мене вистачить світла. Скільки я вже витратив?.. Глянув на годинник і не повірив власним очам: чотири години! Оце та-ак!.. Невже я чотири години кручусь-верчусь у цій печері? Стало якось не по собі. Але... Спокійно, спокійно – десь іще з десять годин я можу світити. А ось чи витримаю десять годин у холодній вогкій печері без теплового одягу? Дрож проймав мене, цокотіли зуби, я ніяк не міг зігрітися. І головне, я не знав, де вихід. А дихати стає все важче й важче.

І дав же я маху! Та що тепер, картай себе – не картай, а справі не зарадиш. Зненацька мені спали на думку слова вуйка Луцака про Газдівську печеру: «О-о, то така лиха печера! Така лиха, що най би шляк її трафив! – казав старий, коли ми з ним сиділи на березі потічка Дзвінкого і вудили форель. – Той, хто хоч що-небудь візьме в печері – назад уже не видибає...»

Я тоді, пригадую, насмішкувато запитав: «А чому це він не повернеться, коли руки – ноги має і голову на плечах?!»

– Та тому, що не знайде виходу! – сердито відрізав старий. – Газда на нього таке напустить, так його заморочить, що він блукатиме у печері й блукатиме, доки не випростає ноги!

Аби не ображати доброго вуйка своїми кпинами, я тоді промовчав. А зараз, сидячи в печері, подумав, що дарма не прислухався до слів старого. Містика містикою, але з нічого такі легенди не виникають. Очевидно, з кимось щось подібне було, от і приписали те блукання хазяїну-ведмедю та його злій силі... Бач, вуйко страхав мене, що нічого не можна брати в Газдівській печері. Це, звичайно, забобон, хоча у принципі думка справедлива – навіщо спустошувати печеру?

Стривай, а що я взяв у підземних володіннях газди?

А-а... ведмедика.

Але це, зрештою, просто смішно. Коли є вхід, то мусить же бути десь вихід, незалежно від того, брав ти що в печері чи не брав.

Я дістав з кишені куртки ведмедика, оглянув його уважно, і тепер він не видався мені таким чарівним витвором природи, як тоді, коли стояв на своєму місці... Неоковирний шматок вапняку, що ледь нагадує якусь тваринку... Можливо, й ведмедя, але й тільки. Не треба було його чіпати. Бо що дивне у печері – те не буде видаватися дивом у сучасній міській квартирі.

Та не викидати ж його тепер! І я сунув ведмедика до кишені куртки, все ще жалкуючи, що понівечив задарма такий витвір природи. Нервово збудження не минало, я дихав так, ніби піднімався на круту гору. Аби заспокоїтись, заплющив очі і намагався ні про що не думати. Та не минуло й хвилини, як я відчув, що печерою хтось іде. Це мене так вразило, що я завмер, не дихаючи, не ворухачись.

Печерою і справді хтось ішов.

Ішов важко, надсадно: чап-чалап, чап-чалап...

І дихав тяжко, хрипло, з присвистом.

Я розплющив очі і завмер з ляку. Прямо наді мною... стояв ведмідь. Здоровенний, як три ведмеді завбільшки, із жакливою пащекою, він стояв на задніх лапах, а передні простягав до мене.

«Це мені просто... мариться, – подумав я, силкуючись заспокоїтись. – Зараз я встану, і це бридке видиво щезне...»

Хотів звестися і не міг. Тіло відмовлялося мені підкорятися, я сидів нерухомо, відчуваючи над собою важке хрипле дихання.

Ведмідь зробив ще один крок до мене (я швидко заплющив очі).

І раптом велет сказав, чітко вимовляючи слова:

– Ти навіщо взяв ведмедика, сина мого?

Я крикнув і... Проснувся? Ні, здається, я не спав. Просто сидів із заплющеними очима. А коли розплющив очі, ведмедя біля мене вже не було, але я виразно чув, як він важко йшов печерою, як гунав у півночі, на щось натикався, хрипло та важко дихав і щось бурмотів до себе, як бурмоче сам до себе старий дід.

«Ні, я таки справді задрімав», – подумав я і хотів було уже встати, як зненацька тишу печери розітнув крик:

– Віддай, кажу, ведмедика, сина мого!!!

Мені враз забракло духу.

– Візьми... ось він... – сквапно проказав я (дихати було, як ніколи, важко) і, діставши з кишені куртки ведмедика, поклав його під стіною. – Візьми свого синка, візьми...

І, схопившись, побіг геть від того місця, хоча куди я міг утекти з печери, з якої не було виходу?

У печері стало тихо-тихо.

Десь і зник ведмідь, не чути було більше його важкої ходи і хриплого дихання та бурмотіння. Я зупинився і витер мокрого лоба.

Ні, це таки був сон. Сон і більше нічого. Просто я задрімав сидячи... Прислухався... Чути було, як десь лунко капала вода: кап-кап-кап... Пауза. Кап-кап-кап... І від тих лунких і чітких звуків з мене ніби пелена спала. Стало напрочуд легко, вільно, і я з шумом перевів подих... Трохи навіть аж незручно зробилося, що я отак здрейфив... І як завжди буває після нервового потрясіння, захотілося нестримно посміятися. Я все збагнув. От наївний дивак! Та вхід же є! Є, тільки шукав я його не там, де треба, не там, де він знаходився! От у чому фокус. Я протиснувся вузьким лазом, що був у стелі печери, потім став на карниз і стрибнув у саму печеру. Стрибнув згори, із стелі, а шукав вхід унизу, при долівці. Чи принаймні в стіні. Себто мислив і діяв по шаблону: якщо є вихід, то він мусить бути в стіні. Адже у міських квартирах двері завжди в стіні, а не на стелі. Ось цей стереотип мислення і став причиною моїх безрезультатних пошуків виходу там, де його не було.

Я швидко розшукав знайомий карниз угорі, що маскував лаз, підстрибнув, ухопився за нього, вперся ногами в стіну і за мить уже був на карнизі. А звідти перебрався у лаз «шкуродер». Хвилин через п'ятнадцять – двадцять, цокочучи зубами (переме́рз у печері таки добряче), я вже лежав на зеленому схилі гори, під теплим літнім дощиком і поволі заспокоювався. Дощ припустився, пішов рясно, з вилясками, але без вітру. Я лежав і посміхався сам до себе під рясним літнім дощем... Он воно, виходить, як буває. Вліз у печеру через стелю, а вихід шукав у стіні та долівці. Оце так! Ще ніколи зі мною такого не траплялося.

«Ну гаразд, – подумав я, ловлячи ротом дощові краплини, – у даному разі мене підкузьмило стереотипне мислення, і я потрапив у халепу. Але звідки тоді взявся ведмідь? Що це – сон чи марення?.. Стривай-стривай... – подумки сказав я сам собі: – Мені було важко дихати в печері, у вухах шуміло, і я... я...»

І тут я все збагнув. Просто в печері підвищена концентрація вуглекислого газу. Від нього почастишало дихання, виникло психічне збудження, що завжди буває там, де підвищений рівень вуглекислого газу. А я пам'ятав розповідь вуйка Лушак про ведмедя, котрий вміє говорити по-людському, от і примарилось... Але ж я добре чув його ходу, кректання, насадне дихання. Причому чув уже тоді, коли проснувся. Але тут винна акустика, вона в печері досить своєрідна. До того ж ішов дощ, потоки води, мабуть, десь проникли в печеру, от акустика й спрацювала. А я думав про ведмедя, тому й виник шумовий ефект. Чи шумова галюцинація з ведмедем. Як усе просто і... непросто.

– Гей, дивак?!. – гукнули мені із веселої компанії, певно, турбазівської, що ховалася від дощу під навислою скелею. – Чого це ти лежиш на дощі, а на голові у тебе лампочка світить? Ти що – з того світу виліз?

– Майже! – крикнув я і вимкнув фару.

Дощ припустив ще рясніше, я підвівся, здригнувся, бо вже таки промерз, і рушив на турбазу. Та наразі згадав про ведмедика і зупинився. І так чомусь шкода його стало. Навіщо я зламав ту кумедну фігурку в його рідній печері, у якій він стояв, напевне, не один вік? Природа у вічній пітьмі творила його тисячі й тисячі літ, а я, не подумавши, зломив його в одну мить...

Дощ не затихав, шуміли верховіттями високі граби і буки, і здавалось, і вчувалось мені, що за сірою пеленою дощу, за лісом, за карпатським пралісом, деś глибоко-глибоко під землею тужить Старий Ведмідь за сином своїм, за Ведмедиком...

Яструби не посміхаються

У березні над містом пронісся буревій. Спершу легенько війнули вітри, що, набираючи силу, переросли у буревії (казали, місцями їхні пориви досягали 20–25 метрів на секунду). Буцімто у тих краях (а це на прикордонні сусідньої держави) в березні завжди зриваються буревії (зима не хоче поступатись своїм місцем весні, от і зчиняє шурю-бурю) і на них уже ніхто з тамтешніх мешканців й уваги не звертав. Як ніби так і треба. Та ще в березні місяці. Що ж, з природою не посперечаєшся. Обурювались хіба що перехожі, особливо жінки, у яких вітрисько хуліганисто задирав спідниці та шарпав парасолі (майстри з ремонту парасоль по весні завжди мають додаткову роботу і, звичайно ж, підзаробіток), намагаючись збити людей з ніг.

Але тієї ночі березневі буревії так розгулялися, що де-не-де – особливо в приватному секторі – позривали дахи, в багатьох вікнах повидавлювали шибки, а в зоопарку, яким споконвіку пишалося місто, зламали вербу. Біля штучного озера з химерно викладеним по його берегах камінням плавали качки та інші водоплавні птахи: лебеді, гуси, водяні курочки, рожеві, не тутешні, фламінго. Воно б і нічого, збиток не вартий уваги – верба була старезна, з численними дуплами, і все'дно доживала свої останні роки та ще й усередині трухлява, але відчахнута, і чимала (верба була товстелезною) гілляка із половиною стовбура гуркнула на скляний дах ближнього павільйону...

У тім павільйоні в гордовитій самоті вже котрий рік мордувався яструб. Власне, експонувався – як і все в зоопарку живе.

Був то, як свідчила табличка на стіні павільйону, так званий яструб великий. Те саме, що й тетерев'ятник. (*Accipiter gentilis* – птах родини яструбових, а їх тільки в Україні – 26 видів, сюди ще належать канюк, лунь, орел, орлан, стерв'ятник, шуліка та ін.) Довжина 70 см, маса 1,7 кг (так було написано на табличці). Забарвлення зверху, як і у всіх яструбів-тетерев'ятників, сіре, знизу – сірувато-біле з темними поперечними смугами.

Поширений в Євразії, Пн. Африці та Пн. Америці. В Україні відомі два його підвиди: тетерев'ятник середньоєвропейський (*A. g. gentilis*). Живиться, зазначалося далі в табличці, птахами (ясно, що особливо полюбає тетеруків), дрібними ссавцями, зайцями-русаками, гризунами. Вископні рештки відомі з антропогенових відкладів Європи. Зустрічається по всій території, а кавказький – у Криму.

Виходило, що в павільйоні жив тетерев'ятник середньоєвропейський. Це і все, що можна сказати про нашого героя.

Хіба ще додати загальне визначення (а заодно й портретні дані): хижий птах з коротким гачкуватим дзьобом, гострими загнутими пазурами, що водиться в лісах різних частин світу. Зокрема, і в Україні, в Карпатах.

Тої ночі він не спав.

Навіть очей не склепив.

Починався березневий вітровий, що завжди його чомусь хвилював. Може, тому, що в природі з'являлася весна, коли птахи обзаводяться парами, мостять гнізда, подруга несе яєчка і починається найважливіше – висиджування пташенят, годування їх, навчання, як жити в цьому жорстокому, але прекрасному світі й боротися за виживання. Але радощів батьківства, як і пари, він був позбавлений у своєму полоні. (А втім, горді птахи в неволі не розмножуються.) І все ж голос крилатих предків кликав його до дійства з продовження роду яструбів, і тетерев'ятник, на день-два забувши, де він і що з ним, розпочинав метушню по облаштуванню гнізда.

У павільйоні стеля скляна, по колу скляні стіни, щоб його, яструба, видно було відвідувачам з усіх боків (споглядальники часто туляться до скла обличчями й руками, а це завжди

його нервувало), вигадливими купами було нагромаджено каміння, з якого стирчали стовбури дерев. Вони були голі, без кори, але заввишки аж під стелю, з обрубками гілля. На тих жовтих обрубках (щоб дерево не чорніло з часом і не псувало виду, його покривають блискучим жовто-гарячим лаком) він і сидів – вдень і вночі. Вночі і вдень. А втім, ночі й дні для нього втратили будь-який смисл і тягнулися однією безконечною вервечкою, що нічого не змінювали в його полонянському житті. Та й що він ще мав робити в тісній скляній банці, витягнутій угору. Хіба що перелітав – з нудьги та щоб розім'яти крила – з одного стовбура на інший обідраний стовбур, з одного сучка – на ще такий же, але скільки там того лету! Один помах крил. Правда, іноді він опускався вниз, на каміння – для різноманітності. Нудьгуючи, поводив сюди й туди головою, дивлячись повз відвідувачів кудись у простір, бо все за скляним ковпаком було одне й те саме, до дрібниць йому знайоме.

Каміння нагадувало його далеку і вже, мабуть, назавжди втрачену батьківщину – Високі Гори, звані Карпатами, з гострими стрімчаками скель, бескиддя, де було гніздо його батьків, і звідки його, яструб'я-яструбенятко, витягли жорстокі скелелазы, продали в чужу державу, і виріс він у неволі в цьому скляному павільйоні, схожому на саркофаг, що його поставили сторч... Кожної весни, як починався буревій, він оживав від свого оціпеніння, квапливо метушився, збираючи внизу якісь галузки, сухі травинки, й намагався у розвилці обрубка мостити гніздо – весна ж бо! Але швидко й охолоняв від своєї затії. Навіщо йому гніздо? Пари в цьому скляному саркофазі він все одно не знайде, то для чого гніздо приреченому на самотність? У павільйоні сонячно, сухо, чисто, тепло, годують добре, сиди собі на стовбурі та й сиди. Та час од часу для різноманітності спускайся на каміння внизу і піднімайся вгору на скальповані стовбури дерев.

Ото й усі його польоти. То для чого гніздо? Карпати далеко-далеко, його ніколи не випустять на волю – аж доки він од старості не околіє, впавши на спину догори лапами...

З нього тоді здеруть шкіру з пір'ям (м'ясо віддадуть лисиці з сусіднього павільйону), і таксидерміст виготовить з нього опудало, що його передадуть до якого-небудь краєзнавчого музею, де воно й припадатиме пилом, допоки його не зжере міль...

Та й березневі вітровії переогодом угамовувалися, за весною надходило спекотне літо, потім холодна зима – на зиму його переселяли в закрите помешкання – зимник, а по весні повертали в павільйон, і все повторювалося...

В неволі він рано почав старіти, і далека його батьківщина, карпатські гори, бачилися йому вже ледь-ледь, наче крізь призму, пелену туману, що застинала йому колись такі зіркі очі. Далеко Карпати, за чужими кордонами, за лісами, за долами-полями, майже за тридев'ять земель у тридесятому царстві, куди йому вже ніколи не дістатися. Та й як вирватися зі скляного ковпака, званого павільйоном яструба-тетерев'ятника? Скло в ньому товсте, ні лобом, ні крилами, ні усім його тілом не пробити.

Тільки й оживало його ще сильне пружне тіло, як із березневими буревіями приходила в чуже місто весна і кудись його манила, вабила...

Він борсався-метався тоді в осоружному павільйоні.

Іноді здавлював груди відчай. Він шаленів. Перелітав зі стовбура на каміння, з каміння на стовбур, бився у скляні стіни, розпростерши крила, висів, вчепившись кігтями в раму, і, розкривши дзьоба, важко дихав... Не пробити скляного полону, саркофагу, у якому його замуровано живцем і назавжди.

Нема виходу на волю. А воля може бути лише в рідному краї. В чужих краях волі не буває, в чужих краях – лише неволя. І не видно Карпат, хоч вони й високі, і Чорногори не видно з найвищою горою Говерлою, що нею він завжди милувався, коли сидів у гнізді на бескидді...

Нема виходу.

І раптом негадано виявилось, що вихід таки є. Навіть зі скляного саркофагу, поставленого сторч. І волю йому приніс березневий вітровій – недарма ж він так його завжди хвилював.

Тієї ночі вітрюган особливо розійшовся.

Розбушувавшись, гримкотів покрівлею дахів по близьких до зоопарку будинків. Шаліючи, завивав – іноді тоскно, як вовки в зоопарку, що задирали голови до місяця – він іноді визирав з-за хмар... Вітер вив, наче теж був запертий у скляному саркофазі і не міг з нього вирватися на волю, бушував із громовицями, із сліпучими блискавицями, хоч дощу й не було.

Правда, вітрисько тієї ночі шаленів усіляко: то як гувліса-джигун чи гуляй-вітер, то як вітер-легкокрил, або проносився ледь не ураганом, то хмароломом-чугайстром, то шаргою-шарпуном, то налітав із-за рогу шквалом, ледь не штормищем, то гоготів стрибожим онуком, вітром далеких русичів...

І вчувався яструбові – навіть крізь скло саркофагу вчувався – гомін Карпат, неначе скриплять у горах смереки (їх він ще за свого першоліття чув) та бекають на квітучих полонинах білі овечки, а хмари пливуть у високості...

Тієї ночі гультіпака-буревій у багатьох старих хатках та будиночках на околицях позривав дахи, розколошкав покрівлю, повидавливав шибки, а у місті повалив рекламні щити. А ще він розчахнув стару вербу біля озерця в зоопарку, й одна половина її, падаючи, з гуркотом звалилась ледь не на голову яструбові, точніше – на дах його павільйончика...

Гуркнуло, ухнуло-тріснуло...

А потім – дзенькіт, донизу, у павільйон, сипонуло бите скло...

Яструб саме сидів на обрубку стовбура під стелею, і як гуркнуло та сипонуло на нього дощем скалок – з прожогу заметався, не відаючи, де порятунок. Кинувся на скляну стіну, вчепився кігтями в раму, розпростерши крила, прилип до скла, важко дихаючи. Аж ось гуркіт стих, скляний дощ урвався.

Зробилося тихо, наче вітрюгана й на світі білому не було. Тільки на дахові, на куполі павільйону, лежало півстовбура верби, що вночі видавалася чорною.

І звідкілясь ізгори заструменіло повітря – свіже, прохолодне, що його давно не вдихав яструб у своєму задушливому склепі.

І бранець, збагнувши, де воно взялося, – тож у куполі утворилася діромаха, що її падаючи пробила верба! – кинувся вгору і через мить уже був по той бік купола.

У небі над своїм саркофагом.

На волі-воленьці!

І широко розкритим дзьобом вдихав і вдихав, жадібно і сквапно, свіже повітря – вологе, прохолодне, з насолодою слухаючи, як десь унизу бешкетував буревій, гнув дерева і шурготів дахами будинків. І здалося йому, що той буревій прилетів до нього з далеких Карпат, прилетів, аби визволити його... З тих Карпат, що їх він упродовж років у неволі вже й забувати почав...

Зрештою й зовсім отямившись, уже під ранок знявся яструб із понівеченого даху своєї в'язниці і почав набирати висоту. Крила, що за роки, проведені в саркофазі, вже й відвикати почали від лету, запрацювали молодо й сильно, і він, азартно розтинаючи повітря, жадібно хапав вологе березневе повітря, таке свіже й п'янке, що аж світ під ним гойдався. Павільйон знаходився за сотню-другу метрів від муру зоопарку, по той бік – вузька вуличка, а за нею починався житловий масив панельних дев'ятиповерхівок. Вирвавшись негадано з неволі, полоняник зробив над зоопарком прощальне коло і полетів до тих дев'ятиповерхівок.

Далі вирішив не випробовувати долю. Сів на даху першої з них, згори йому добре було видно зоопарк, клітки, будівлі, озерце з куцокрилим птаством, вольери, павільйони, загопи, загорода і тварин та птахів у них – над усіма вивершувався в своєму загоні довгоший жираф. Уже зійшло сонце. Сидячи на даху дев'ятого поверху, яструб бачив, як автокраном знімали з розбитого павільйону стовбур поваленої верби, що впав на дах – напевне ж, його втечу вже виявили.

Тепер його шукають. Але дарма – у неволю він більше ніколи не повернеться! Йому й на даху дев'ятиповерхівки добре – зоопарк поруч (відлітати від нього він остерігався – чуже місто), а головне – він на волі...

Втікач влаштувався на новому місці навіть із комфортом – та ще після тісного саркофагу. До його послуг був увесь дах дев'ятиповерхівки, а згодом – і горище. В слуховому вікні, як це й буває, шибки були бозна-коли вибиті, туди залітало птаство, вітром наносило сміття та снігу взимку. На ніч яструб залітав на горище й ночував там, сидячи на перекладині, а ні світ ні зоря – як тільки-но починало дніти, з'являвся на даху.

Із добуванням їжі теж не було клопоту.

У відкритих вольєрах зоопарку завжди лежав корм, тож на території зоопарку й побіля нього – зграї міських голубів та горобців (до них приєднувалися галки, ворони й сороки), вони літали до вольєрів вибирувати поживу. А потім ситі й обважнілі голуби поверталися на житловий масив по той бік вулички, де він їх і підстерігав. Блись! – і він водномить хапав залізними пазурами лінивих і ситих голубів, які вже й літати розучилися – тож щодня мав свіжу здобич і не знав, що таке голод.

Усівшись на даху, патрав нещасну птаху, а вітер підхоплював пір'я, несучи його до зоопарку. По тому пір'ю його й вистежили і взяли на замітку. Як-не-як, у grosбухові зоопарку він мав порядковий номер і був на балансі, отже, й досі вважався власністю зоопарку. Не відаючи про те, втікач розкошував на волі, набирався сил, міцнів, випробовуючи крила стрімкими кидками за здобиччу...

Тим часом працівники зоопарку, виявивши на даху дев'ятиповерхівки втікача, трохи заспокоїлись, розуміючи, що такого добутливого місця той не полишить і далеко від зоопарку летіти не буде. Тож неквапно виношували різні плани, як повернути зухвальця до скляного павільйону, стеля якого на той час уже, ясна річ, була полагоджена.

А втікач тим часом жирував-розкошував на горищі, а вдень – на даху.

Привілля подобалось йому щораз більше й більше. Навіть про далеку свою батьківщину, про Карпати, він більше не згадував та й почав потроху про них забувати. Пощо мріяти про щось, коли все маєш? Він усе, себто й волю, має й тут.

Але якоїсь ночі зчинилася негода. Всю ніч оглушливо гриміла гроза, над містом сунули важкі чорні хмари, що їх краяли сліпучі блискавиці, як навіжений завивав вітер, скрипіли натужно дерева, і, здавалося, наче хтось невидимий тяжко метався і стогнав, не знаходячи собі місця.

Яструб сидів на горищі в затишку й безпеці і крізь слухове вікно спостерігав за спалахами блискавиць. І раптом, коли скороминущий спалах освітив на мить півміста, побачив щось до щему знайоме... Неначе високі зелені гори, а над ними пливли білі хмари, а ще – полонини, темно-зелені ялини... Серце його стрепенулось – він упізнав Карпати! Вже призабуті ним гори його малолітства, коли він був ще жовторотим яструб'ям. Вони озивалися до нього то співом трембіти, то далеким підземним гулом, вирізьбившись у спалахові небесного вогню. І яструб відчув поклик предків. Невже він і справді проміняв волю на неволю із жирними голубами в чужім краї?

А далі у гулі громовиць він почув якийсь далекий-далекій згук, що бринів і бринів на полонині, голос, що його він чув ще пташам. Той згук часто розносив по горах звістку про чиюсь смерть, похорон чи весілля, застерігав про тривогу, утішав радістю. Вчув він і вівчарські награвання.

Трембіта! Що її у гуцульському краї роблять з піхти чи ялини, така гучна, що її голос чути далеко-далеко в горах, і тоді здається, що то співають самі гори...

Тої ночі в громах і ревиську вітрів йому вчувалася трембіта. Наче про щось його застерігала і водночас кликала до себе – до Високих Гір... І поклик той був таким сильним, що на нього озвалася кожна клітинка його єства, а в небесному вогні він бачив за кожним спалахом обриси далеких гір. Не дочекавшись ранку, тільки-но зазоріло, і в усьому його єстві все ще співав голос трембіти, він здійнявся з даху дев'ятиповерхівки, зробив прощальне коло над зоопарком і полетів на захід – туди, де гукав і манив голос його далеких предків...

Зійшло сонце, і він уже був далеко за містом своєї неволі. Летів квапливо, налягаючи на крила, наче боявся спізнитися на свято якесь.

Летів на захід, і з кожним помахом його дужих крил батьківщина, далекий край його пташиного малолітства, ставав усе ближче й ближче. Хай поки що лише на помах крил, на удар його серця – але він ближчав, і в цьому вже вчувалася перемога. У небі й в усьому світі клекотів березневий вітровий, була весна, ота, про яку співається в пісні:

Дівчина, дівчина, юна весна,
Звідки приходить – ніхто не зна...

Але він уже знав: до нього весна прилинула з Карпат і він летів до рідних гір на свято весни, і кликала, й вабила його трембіта...

Далеко, ой, далеко ще були Карпати – за лісами, полями, за ріками... Іноді закрадалася і холодила тіло якась непевність: а чи були вони взагалі, Карпати? Може, то його мрія, сон золотий і він усе ще снить і бачить те видиво у своєму скляному саркофазі?

Аби заощадити сили, він набирив і набирив висоту, знизу, із землі, перетворювався на цятку, і у теплих потоках повітря, що піднімалося від нагрітої землі, ширяв легко й нечутно, і тіло його линувало без будь-яких зусиль. Тоді він долав десятки й десятки кілометрів.

За чужим кордоном, що його він проминув ще вночі, внизу вже тяглася Житомирщина. У цих краях люди колись вважали вітри подихом Стрибога, літні, жаркі – сина його, Літника, а нині владарював Ярило – бог весняного сонця. Грім і блискавка тут споконвіку були у владарюванні Перуна. Грім – то мова його, а блискавка – то позирк Дажбога.

Придніпровська височина переходила місцями у заболочену Подільську низовину.

Промайнув і зник Овруцький шлях. Далеко внизу, серед лісів та боліт, серед зелених рівнин зміїлися голубі ріки, і серед них – Тетерів із Гнилоп'яттю, Гуйвою та Іршею, притоки Прип'яті – Уборть та Уж, а під правим крилом заголубів брат Горині – Случ...

А він усе летів і летів, ніде не зупиняючись у перші дні, ширяв, допоки несли його теплі потоки повітря. На перепочинок, а потім і на ночівлю сідав на вершечках високих дерев, що росли самотою, і з яких ген-ген було видно далеко і до яких, а отже, й до нього, ніхто не міг підкрастися непомітно.

Куняв набурмосившись, як сич, хоч усе його єство все ще летіло, і одним оком пас видноколи.

І знову, ледь засіріє, змахнувши відпочилими крильми, ритмічними сильними поривами шугав уперед і вперед. Куди летіти, в якому напрямку – підказував голос предків. Скоряючись тому голосу, він і летів. Болота змінювалися полями, поля – листяними і хвойними лісами... Десь там унизу, окрім двоногих істот, жили й чотириногі – лосі, косулі, дикі свині, зайці, лисиці, борсуки, бобри, а ще крилаті – тетеруки, глухарі, дикі качки, що їх іноді на ходу, звалившись із неба, вихоплював він з болотяних озерець, совки, куріпки – мав що ловити. Проте більше летів надголодь – щоб легше ставало крилам. Тільки коли починав втрачати силу, каменем падав з неба – на зайця чи куріпку у степу, на дику качку на болоті... І знову вперед і вперед, дні змінювалися ночами, а ночі – днями, а він усе летів і летів у піднебессі в одному напрямку – на захід, туди, де високі гори підпирають хмари, пронизуючи їх вершинами...

За Новоград-Волинським з його буйноліссям на Случі, за голубою Смолкою вже була Хмельниччина. На її межі він крутіше повернув униз, на південь, а тоді знову на захід, де внизу уже починалась Волинська височина, і потяглися пологохвилясті рівнини, глибокі долини річок, балок і – села, села, села, містечка й міста.

З усіх угод, з усіх земних країв, інколи й із піднебесся з молодими вітрами чувся зелений шум – пробудження весняної природи.

Справжній прихід весни починається на Явдоху, 14 березня, а остаточним утвердженням її вважається Благовіщення – 7 квітня.

І прихід весни на Явдоху, і остаточне її утвердження на Благовіщення він зустрів у польоті. Пролітаючи над селами, чув, як дівчата на вигонах співали весняні замовляння, що сприяли розвою листя на деревах, трав – на луках, зелених врун на полях.

Благослови, мати!
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводити!
Зимонька у візочку,
Літечко у човночку...

І гарно йому було летіти під ті веснянки-замовляння – де й сила бралася. Починав свій лет, коли перед світанком у небі пломеніла ранкова зоря, а завершував – як у присмерку спалахувала вечірня зоря. І втомі не знав, і баглось летіти ще і ще.

Заголубів і зник Південний Буг. Вервечками, без кінця-краю, тяглися дороги – ґрунтові, шосейні, асфальтові, рейкові, якими у залізних машинах рухалися оті двоногі, позбавлені крил. Правда, вони мали величезних залізних птахів (де вони, в яких гніздах, у яких батьків і повиростали?). Вони літали в піднебессі, але він завбачливо їх обминав. Хай собі гудуть та літають на своїх залізних крилах. Він мав свої – найнадійніші і витриваліші, і тому летів туди, куди кликав його голос предків. Плив над полями й лісами, над селами й містами, іноді, перетворюючись на п'ятку, завмирав у повітрі, щось заглядевши вниз, і знову долав безмежжя.

У верхів'ях Горині, Случу та Хомори відпочивав, а підкріпившись тетеруком, узяв на Збруч та Ушицю. Потяглася лісостепова зона, а він зі своєї висоти вже бачив далеко-далеко на обрії широку синю смугу Дністра... Не рахував ні днів, ні ночей. Нащо? Скільки б їх не було, він усе долав – день за днем, ніч за ніччю...

Великі міста оминав, малі – пролітав краєм. Якщо внизу було село – проносився над ним швидкою п'яткою.

Унизу вже була Тернопільщина, тяглися Кременецькі гори, що крутими уступами обривалися до Малого Полісся, впливали з-за обрії вапнякові пасма Товтр, званих Медоборами. Уже недалеко було й Опілля.

Блакитніли річки, одна одну змінюючи: Золота Липа, Коропець, Серет, Ніглава, Збруч, Іква. Блищали дзеркала ставків та озер, тяглися до обрію лісостепові зони. Ліси були здебільшого по долинах річок, у Товтрах, на вододілах. Там він іноді хапав перепелів, сірих куріпок. Іноді зустрічав місцевих яструбків, але навіть уваги не звертав на родичів – не було коли. Та й був він, великий яструб із гордим і лячним для пташиної дрібноти йменням – тетерев'ятник, а то все зустрічалися малі, темно-сірі яструби-тювики. Товклись вони в заплавних лісах і жилилися малечю – гризунами, ящірками чи знічев'я й комахами.

Якось він ледь було не збив яструбову сову, оперенням схожу на них, яструбів, родичка його і вдень товклася, але він не став зупинятися і марнувати на неї час. Поперед нього на захід летіла весна, і він не міг відставати. У Високих Горах він мав з'явитися разом із ним – із Зеленим Шумом.

З краю в край спалахували блискавиці-грози – то Перун бавився з Дівами або змагався з бісами, з Марою. А дехто запевняє, що грім – то стукіт-гуркіт колісниці, якою роз'їжджає пророк Ілько. І хто вже нині скаже достеменно: Перуна то голос чи гуркіт Ількової колісниці – усе переплелось у світі білому. Хто каже, що блискавиці – то разучий погляд Перунових очей, а хто – що то вогняна палиця святого Ілька, якою він нищить чортів-бісів, дияволів та усіляку нечисть.

Мабуть, багато-таки тієї нечисті розвелось (не при ночі будь згадана), коли всеньку ніч виблискують і виблискують невтомні блискавиці.

А ранки після таких гроз народжувалися світлі, чисті, наче вмиті, і яструбові тоді особливо гарно летілося... Неначе не крила його тоді несли, а саме небо... І він летів, без зусиль обганяючи білі хмари, що кудись плвли і плвли небесними дорогами – вічні мандрівниці.

На підступах до меж Тернопільщини, скоряючись покликові предків, яструб знову повернув на захід. Високим піднебессям линув до Івано-Франківщини, вже відчуючи дух Високих Гір, їхнє дихання і весняний шум лісів та швидких гірських вод.

Схудлий, але жвавий і легкий, наче й не подолав він сотні й сотні кілометрів, ожив, збадьорився. Відчував приплив свіжих сил – мабуть, тому, що попереду було Прикарпаття, а за ним – і Карпати. І це надавало йому сил, і він летів, не відчуючи ні крил, ні свого тіла, летів, наче якась незнана йому сила сама несла його до ледь вловного гулу, що долинав з Високих Гір, закутаних хмарами...

Усе ближче й ближче були Карпати – він уже відчував їх усім своїм єством. Тут навіть повітря було не таким, як у чужих краях, бо це було повітря його предківщини.

Заблаkitнів Дністер; як із землі, виростали гірські простори Івано-Франківщини, уздовж Дністра тяглася Передкарпатська височина із зеленими долинами. У межиріччі Пруту й Черемошу він пролетів Покуття.

І вже виднілися хребти з куполоподібними плоскими вершинами й пологими схилами. На обрії виростала Горгана, за нею здіймалися Чорногора з Говерлою. Починалися Покутсько-Буковинські Карпати. Його довжезний переліт із чужих країв (через Житомирщину, Хмельниччину, Тернопільщину та Івано-Франківщину) мав ось-ось завершитися.

Він уже підлітав до Високих Гір зі стрімкими бескидами на вершинах, до яких дістаються лише такі сильні птахи, як він, до краю, в якому владарює найбільший орел, званий беркутом. Пан-господар Карпат із розмахом крил до двох метрів, який охороняється навіть законом. Та ще вітри-верховинці та іноді вічні мандрівниці-хмари відпочивають над бескиддям, над урвищами крутими, де й голова йде обертом, як глянеш униз.

Карпати...

Ну що б, здавалося, таке – Карпати? Себто гірська система (а їх чимало на планеті Земля, і більших, і грізніших) на півдні Європи. Простягаються у вигляді випуклої на північний схід дуги у межах Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини й України. Довжина майже 1500 км, ширина – 120–430 км, пересічні висоти 800–1200 м, найбільша гора (2655 м) – Герлохівська Штит.

Ну що б, здавалося, Карпати?

Із зовнішнього боку вони оточені смугою передгір'їв (Прикарпаття). Більша частина лісних Карпат розташована на території України, де вони мають назву Карпати Українські. Простягаються смугою завдовжки понад 270 км і завширшки 100–110 км з північного заходу на південний схід, займаючи площу понад 24 тисячі км².

Це середньовисокі гори з м'якими обрисами й куполоподібними вершинами. Найвища гора – Говерла (2061 м). Зі своєї скелі прабатьківської він щодня її бачить, тож певен: якщо поруч Говерла, він таки й справді удома, на батьківщині.

Але це гори Карпати можна виміряти на кілометри й метри – що й зроблено. Батьківщина ж не вимірюється. Батьківщина не має меж – ні на землі, ні в небі. Вона безмежна, неосяжна

і несходима, а тому являє собою цілісний світ, тож її ще ніхто не виміряв і ніколи й не виміряє...

...А з верховин, з гір високих з м'якими куполоподібними вершинами кудись униз, де часто купчаться хмари, мчать потічки й струмки. І ріки несуться гірські, нуртливі, зі швидкою студеною водою.

А позаду розляглися квітучі полонини – між землею і небом високим.

Реве на полонинах худібка...

Гірськими пляями спускаються в долину люди.

Чути, як десь вівчарі співають:

«Ой, піді я в полонину білі вівці пасти...»

І трави на полонині щемко пахнуть, і він відчуває підземний гул – дихання Високих Гір, а вітри дзвінкі й цілющі, як і все в тих краях, званих батьківщиною.

Він сидів на шпичаку скелі й гордо озирає виднокрай, що віднині й назавжди став його краєм. Невже він був колись бранцем, полоняником, живцем замурованим у скляному саркофазі чужого міста? Усе те згнуло десь там, далеко-далеко, як жакливі сон, якому ніколи (цур йому й пек!) не буде вороття.

Віднині він уже не експонат, а гордий крилатий птах.

Колись йому (тоді малому, гаразд неопереному яструбеняті, яке й літати ще не тямило, а лише сьак-так дибуляло до краю гнізда, аби подивитися, що там у світі), так от, колись йому розказував батько-яструб (а йому ту притчу переповідав ще його батько-яструб):

«Сину мій, ніколи і ніде не забувай, що ми – крилаті. А яструби – й поготів. Родичі самого беркута, володаря Карпат. Як надійде літо красне, ти будеш слухати петрівчаних пісень, що їх жінки співають у Петрівку в селах – о-он там, нижче хмар і полонин, у зелених долинах. У перший день Петрового посту жінки неодмінно згадують яструба. Збираючись до корчми, обіцяють яструбу десятину курчат, а запрошуючи одна одну до корчми, кажуть так: „Ходімо на шуляка“. Це – щоб уберегти курчат від зірких очей яструба, інакше лихо їм буде. Тож кожна жінка неодмінно зав'яже собі очі і, вперше виносячи у двір курчат, казатиме: „Як я не бачу, де випускаю курчат, так щоб не бачив їх і шуляка“».

Яструб, згадуючи той звичай карпатських жінок, посміхнувся.

А втім, це він би посміхнувся, коли б умів посміхатися. Але річ у тім, що яструби ніколи не посміхаються. І наш теж. Він сидів на стрімчаку скелі, суворий і грізний, хоч насправді не був таким – і мав на мислі одне: треба шукати собі пару, подругу-яструбиху, та й заходжуватися коло власного гнізда, щоби потім у ньому висиджувати малих яструбенят – аби їхньому роду крилатому та й не було переводу...

АЯ

Звідки ВОНО переді мною з'явилося, та ще в закритому приміщенні – не знаю. Не бачив. А фантазувати заднім числом не буду. Наче вигулькнуло з нічого. З нізвідки. З простору. Нечутно, німо – навіть повітря не хитнулося. Тільки запахло враз чимось свіжим-свіжим, небесним, неземним. Потім мовби легенько війнуло на мене свіжістю. Тим подувом ВОНО й привернуло до себе мою увагу.

Забув сказати: була велика злива, гриміло. Ми стояли на перегоні, як потім я дізнався, у локомотива від замикання перегоріли запобіжники. Товариш мій пішов до машиніста дізнатися, в чому річ, чому ми стоїмо, а я тим часом і «поспілкувався» з НИМ... Щоправда, це я потім назвав ЙОГО про себе «АЯ» – аномальне явище. Так, здається, називаються нерозгадані атмосферні явища. Принаймні є така думка, що подібні явища – атмосферного походження, а не, наприклад, штучного. Хоч спершу я було вирішив, що переді мною НЛО – нині про них стільки пишуть та говорять. Потім інша думка майнула: а раптом це – кульова блискавка? А вже після того я й назвав його про себе «АЯ» – так мені сподобалось його називати. АЯ – наче жіноче ім'я, гарне і трохи загадково-незвичне.

Отож ВОНО з'явилося у вагоні несподівано і наче нізвідки. Виникло десь на висоті приблизно метр од підлоги. Злегка похиталося, мабуть, привертаючи мою увагу, і трохи наблизилось до мене – теж приблизно на метрову відстань. А я непорушно сидів і дивився на НЬОГО. Страху не мав, його чомусь узагалі не було, хоч я і не з хоробрих. Навпаки, я роздивлявся ЙОГО з великою цікавістю і приязню. Чому з приязню? Ну, відчуття в мене було таке, що переді мною ЩОСЬ своє, рідне, і зла ВОНО мені чи кривди ніколи не заподіє. А ВОНО стояло (чи висіло в повітрі) і злегка похитувалося з боку в бік. Я мав таке відчуття, що ВОНО мене розглядає. Теж із цікавістю. І взаємною приязню. А може, й вивчає мене. За формою і розмірами ВОНО було завбільшки з середню азіатську диню. Навіть кольором схоже – світло-оранжеве, злегка жовтувате, з ореолом якоїсь енергії, що світилася. І здавалось мені, що я бачу, як у НЬОМУ, в ЙОГО середині, «бігають атоми». А ще мав таке відчуття, що ВОНО мислить. І не просто мислить, а намагається вступити зі мною в контакт. Щось каже мені на своїй незбагненній мові. І навіть злегка примхливо дивується, що я не можу нічого збагнути. Усе, мовляв, так просто, а я...

Наше «спілкування» тривало секунд з п'ятнадцять, хоч вони й видались мені значно довгими. Потім ВОНО прощаючись хитнулося, з лагідністю «подивилось» на мене (це я відчув усім своїм еством) і зигзагами попливло – німо й безгучно. У вагоні була чавунна пічка (типу «буржуйки», з трубою, що виведена на дах вагона, взимку супроводжувачі вантажів грілися біля неї), ВОНО й попливло до пічки, до піддувала. Але в глибині піддувало (це я добре знав) було щільно закрите металевую заслінкою з дірочками – десь міліметрів п'ять у діаметрі. Тому в пічку могло проникнути хіба що повітря, але аж ніяк не куля завбільшки з диню. І коли АЯ зникло в піддувалі, я став напружено чекати – що зараз буде? Та й навіщо ВОНО туди полізло? Роздивитися? Чи затіяло зі мною гру в піжмурки-сховки?

Я почекав з хвилину, а тоді, нахилившись уперед, витягуючи шию, почав здалеку і обережно зазирати в піддувало. Остерігався вибуху. Думав: стукнеться ВОНО об заслінку, і... Але вибуху не сталося. Повагавшись, я все ж таки обережно заглянув у піддувало, і... І нічого там не побачив. Крім жменьки старого попелу, що зберігався на колісниках ще з минулої зими. Я – ближче. Ще ближче... Вже й носа у піддувало сунув – нічого. Металева заслінка на місці, як і стояла, а ЙОГО немає. Невже полетіло? Через заслінку з крихітними міліметровими дірочками? Дивно. А попіл, як був злеглий, таким і залишився – жодна пилінка його не ворухнулася. Зникло ВОНО без жодного звуку, поруху чи якихось змін. Наче крізь метал просочилося-протекло.

А у вагоні озоном запахло, як ото після грози буває. І прикро мені чомусь зробилося. Наче дива чекав незвичайного, а його й не сталося. Наче мене, як ото дитину, цяцькою поманили-поманили і не дали. От і все. Боюсь, що я вас розчарував, адже після зустрічі з АЯ зі мною нічого не відбулося. Яким я був, таким і залишився – не порозумнішав, але й дурнішим не став. Не захворів, хоча й не поздоровшав. Але... Звідтоді, згадуючи свою миттєву зустріч з АЯ, не можу ЙОГО (а може, Її?) забути. І все мені здається, що АЯ щось говорило до мене, щебетало своєю незбагненою мовою. І дивувалося, що я не можу ЙОГО (Її) втямити. І часто бачу АЯ перед внутрішнім зором, бачу, як ВОНА (така ВОНА! переконую себе), злегка похитуючись, з цікавістю і приязню мене роздивляється... І наче щира приязнь у мене до НЕЇ з'явилася. Аж любов, що хотілося б у НІЙ розчинитися, стати часткою її, бо ВОНА мені нині рідна, як рідною буває сама Природа. Відчув: я люблю її і готовий їй служити. І – хто знає? – може, й служу. Хоча б тим, що розповідаю оце вам про НЕЇ.

Відтоді мені мовби легше стало жити. В душі незнаний раніше спокій поселився. А сум'яття, вічне невдоволення, нищення світом і собою – геть зникли. Я наче якусь таїну збагнув і відкрив для себе. І тихе щастя – звідки воно взялося? – завжди зі мною. Скажете, що в старого самотнього чоловіка просто фантазія розгулялась? Можливо. Але давайте поміркуємо: що таке фантазія? Це – очі нашої душі, ті очі, якими душа бачить незнане, те, що хоч і невидиме і невідоме нам, але насправді існує – хоч ми про нього нічого й не знаємо. Існує у просторі, у недосяжній для нас далині Матері-Природи. А може, і Всесвіту. Адже людина і Всесвіт взаємопов'язані, конечно і безконечно там єдине і нерозривно ціле. І життєво важливе для нас, людей. Тільки ніколи не треба вносити у фантазію свою логіку, формули, знання і свої, суто людські, поняття, стереотипи чи й хибні переконання, що такого-то і такого-то, мовляв, бути не може, що таке-то і таке-то, мовляв, суперечить законам фізики. Гай-гай, чи хоч знаємо ми насправді закони фізики? А чи лише децицію з них? А закони Природи? Всесвіту? Чи є тим законам узагалі де-небудь межа? ТАМ – своя логіка, свої формули, своє пізнання, свої закони, ТАМ – своє життя, свої виміри добра і зла, своя мова – нам незбагненна. Це треба нарешті зрозуміти, збагнути і душею сприйняти. Бо тільки після цього людина може злитися з Природою і Всесвітом, скласти з ним єдине ціле – як то й повинно бути. І не треба намагатися будь-що розгадати всі таємниці Природи. Вона, Природа, – Мати наша, а дозояти Матері своєю недолугою цікавістю – дітям не годиться, нехай підростуть. А поки що – аморально. А може, й небезпечно. Для нас же самих, нерозумних дітей Матері-Природи.

Що я вам ще хочу сказати? Після того випадку у вагоні, після того грозового і дощового дня, коли я зустрів Її, свою АЮ, я наче змінився. На старості літ, що дивно. Не все у житті, як ви знаєте, гладенько. Буває, у транспорті, чи в магазині у черзі, чи ще де-небудь штовхнуть мене чи й образять. (Старих людей у нас, на жаль, не дуже шанують.) Спалахне в мені образа чи й гнів. Ну ж, думаю, я ж тобі з-зар-раз покажу!.. Раптом у ту ж мить перед внутрішнім моїм зором виникне АЯ... Злегка похитуючись, ВОНА довірливо й приязню-лагідно на мене «дивиться», наче кажучи: будь добрішим... Навчися людям прощати їхні мимовільні похибки... І я відчуваю, як від того видива перед моїм внутрішнім зором, вщухає у мені спалах гніву, влягається дратівливість, бажання комусь дозояти. Я посміхаюся, і навколо мене теж посміхаються. «АЮ, – шепочу я, – спасибі, що ти зі мною, і не залишаєш мене самотнім ніколи...» І на душі у мене стає затишно і добре. Наче я щойно виконав свій найважливіший обов'язок перед людьми. І наче війне на мене чимось свіжим-свіжим, небесним, неземним... Тільки не подумайте, будьте ласкаві, що старий, мовляв, розфантазувався. Просто я такий уже вдався.

У Моринцях, на Копіївщині...

Жив собі та був у селі Моринцях, що на Звенигородщині, коваль. Давно се діялось, літ зо двісті тому. Як його звали – невідомо, бо знаний він був як Копій. Вуличне прізвисько таке мав. Тож і сільський куток, де крайніми стояли його хата й кузня, за традицією (давати наймення куткові від імені останнього насельника на тім куткові) звали Копієвим. Або – Копіївщиною.

Копа – це сільська громада, сходка. А копієм у ті далекі часи прозивали старшого, вибраного ватага, поводири копи-громади. Копієм у Моринцях і був той чоловік. Моринчани охоче ходили на Копіїв куток до свого копія-ковалю – комусь потрібна була порада, комусь на господарство чи для реманенту щось викувати – лемеша там, чересло чи ще щось. Тай коня Копій підкує.

– Го-го-го! – засміється, блискаючи білими зубами. – На те й коня кують, аби не спотикався. Ходи, вороний, та міцніше землі тримайся!

Смагливий (мабуть, не так з роду, як від горна), чорновусий, як і всі ковалі, дебелий та сильний, моринецький коваль нікого не боявся, за громаду завжди горою стояв. Вогонь у горні його приземкуватої, закіптюженої кузні горів зрання й дотемна. А добре його ковадло ніколи не боялося ковальського молота. Тяжка то праця – ковальство, бо ж треба цілий день молотом бити по ковадлу. Але у Копія наче все легко робилося – такий у роботі був затятий. Аж іскри сипались, як він кував-клепав. А тоді кліщами вхопить розжарену залізяку та в шаплик із водою – п-ш-ш-ш!!!

Тільки пара вгору шугне.

Так і ковалював собі. День у день линуло з його кузні веселе та завзяте: гуп-дзень, гуп-дзень! А з глибокого яру, що був неподалік його кузні та обійстя, чулося раз по раз: ку-ку, ку-ку...

– То мені зозулька щастя кує, – казав, бувало, коваль. І всі вірили, що так воно й має бути. Умів він і любив добре трудитися. Витре ото спітнілого лоба й скаже:

– Еге, добра робота добре й гріє, тож коваль і клепле, доки тепле. І в мороз йому жарко. А на холоді тільки ледачі кують ухналі зубами.

Дружиноньку свою кохав і беріг.

Того року вона мала народити їхнього первістка. Батько звичайно ж чекав маленького коваленка, якого він, коли той виросте, неодмінно навчить ковальському ремеслу. А там дасть Бог, ковалівна з'явиться – любо йому буде ковальством займатися. Та не так сталося, як гадалося. Ковалиха була підневільною – як і всі в Моринцях.

На панщину кріпаки мушили ходити певні дні на тиждень, але ще час од часу виникали інші, непередбачувані роботи. Навзагал вони звалися шарварками. Себто додатково до панщини феодальною повинністю, зайвою роботою. По селах тоді співали: «Од неділі до неділі гонять на роботу, увесь тиждень на панщині, шарварок – в суботу». На шарварки кріпаків теж зганяли силоміць, і відмовитись було неможливо.

Трапився шарварок і того разу.

Пізньої осені, в передзим'я 1813 року, у ставку, званому Мориним, вимочували панські коноплі. Чомусь забарилися з ними, а морози вже ось-ось. Управитель пана Енгельгардта, якому належали разом з іншими селами й Моринці, зігнав жінок до ставу й велів вибирати коноплі. Вода була студена, вранці на травах уже біліла паморозь, але жінки не посміли ослуhatись. А Копієва дружина була вагітна, тож у зимну воду заходити відмовилась. Але управитель велів її загнати до ставу силоміць. Ковалиха у студеній воді застудилася, тяжко занедужала й невдовзі померла. Поховав коваль дружину й прямо з цвинтаря, дороги поперед себе не бачачи з горя, подався до управителя.

– Це ти, душогубе, звів зі світу мою жону та ненароджену дитину!

– Ану геть! – заволав управитель. – У Сибіряку захотів?

Але коваль не злякався погроз і побив панського посіпаку. Другодні коваля схопили, в кайдани закували й навічно в далекий Сибір запроторили.

І згасло його горно, й не клепає більше в його кузні молот по ковадлу.

«Не викував наш коваль собі доброї долі...» – журились моринчани.

Сусідом коваля по кутку був селянин Яким Іванович Бойко. У нього була дочка Катерина, заміж вона вийшла в сусіднє село Керелівку. І жила там, і вже двох діток мала. Ніби й світ недалекий, а батькові звичайно ж захотілося, аби дочка із сімейством була близенько нього. Тільки де в Моринцях житло знайти? Аж тут хата Копія спорожніла. Катерина погломоніла з чоловіком, той звернувся до пана й негадано отримав дозвіл поселитися в ковалевій хаті, як у своїй. Коваль, мовляв, все одно із Сибіру не повернеться, то не стояти ж хаті пустою. Молоде подружжя Шевченків і перебралося з Керелівки у Моринці. Катерина раділа, що поселилася біля батька – межа в межу, і батько теж був радий. Так і зажили. Настало Різдво Христове, потім і весна не забарилася. На причілку вже зазеленіли барвінок та шовкова трава.

9 березня 1814 року в колишній хаті коваля-бунтаря народилася третя дитина (Шевченки вже мали сина Микиту й дочку Катрю) – хлопчик Тарас.

Бідно жили кріпаки Шевченки з трьома дітьми, але своя хата хоч трохи зігрівала їм душу. Та згодом виявиться, що хата все ж таки не своя.

Минув рік, потім ще кілька місяців збігло, і сталося таке. Маленький Тарасик саме залишив плетену з лози колиску (вона висіла біля столу, підвішена до гака у сволюку) і зіп'явся на власні ніжки.

Одного пізнього вечора, коли за малесенькими підсліпуватими віконницями Копієвої хати шумів холодний дощ, у шибку обережно постукали. Поріг переступив забрюханий, зарослий щетиною чоловік.

– Сідайте, добродію, – не питаючи, хто він і звідки, господиня лагідно запросила прибульця. – Гостем будете.

– Гостем? – вражено перепитав незнайомиць. – У своїй хаті?

Так, то був коваль Копій. Розповів, що йому пощастило втекти з клятого Сибіру, де стільки нашого люду гине. Після тяжких злигоднів та поневірянь дістався на Україну... Погломоніли, побідкалися. Шевченки почастиували гостя, чим могли. Копій подякував за хліб-сіль та й розчинився в дощовій темряві.

– Господи! – сплеснула руками Катерина Якимівна. – І де ж він тепер прихистить свою голівоньку? А нам як далі жити у хаті, коли господар ховається десь у пущі?

Невдовзі почали ходити чутки, що Копій, якого розшукувала влада, переховується в навколишніх лісах. Буцімто зібрав він таких же, як і сам, одчайдухів, нападають вони на дорогах на панські екіпажі, відбирають у багатих гроші та роздають їх бідним. Ні-ні, та й навідувався Копій до Шевченків.

З'явиться, бувало, опівночі, як у селі вже ні вогника, сірим вовком прошмигне до хати, постукає в шибку причілкового вікна. «Не вірте панам, – казав, – пани подекують про мене недобрі речі. А я не розбійник, я за правду стою! І таки щось викую: або панам лихо, або собі кращу долю!»

Шевченки давали йому то хлібину, то шмат сала... Для Григорія та Катерини то вже було не життя. Та й з хати їх могли витурити – за те, що переховують каторжанина, – а у них діти... Та й що то за життя в чужій хаті? Батьки молодого подружжя порадилися між собою і в складчину купили їм у Керелівці, де Григорій народився і виріс і де жили його батьки, недорого хату, куди вони 1816 року й перебралися назавжди.

А хата Копія зосталася стояти пустою, вітриська її шарпали, дощі-негоди руйнували, а ночами на її даху збиралися сови та ухкали сичі-пугачі, лякаючи людей. Тож моринчани боялися селитися на глухому Копієвому кутку. Там неподалік тягнувся глибокий і геть зарослий

кущами й деревами яр. Казали, що в ньому буцімто водилася нечиста сила. Тож обминали моринчани те недобре місце. А з літами полишена хата розвалилась, і місце те швидко заросло бур'янами. Де подівся Копій, де склав буйну голову свою – того ніхто не знає. Мабуть, не викував собі доброї долі. Десь, певно, загинув у сутичці з карателями, або ж подався в інші краї – там навіки й загубився його слід.

А хлопчик Тарас, що народився в його хаті, як ви вже, напевне, здогадалися, виріс і став нашим геніальним поетом-світочем.

Минуло сто і більше років.

Сьогодні у Моринцях на колишньому Копієвому кутку (він тепер знаний, як провулок Шкільний, і там уже нині центр села) стоїть відновлена хата Копія. А по сусідству з нею – хата Тарасового дідуся по матері, Якима Івановича Бойка. Вони точнісінько такі, якими колись і були. Нині – це частина державного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка».

Щодня туди приїздять люди з різних куточків України, заходять і до хати Тарасового дідуся, в якій народилася його мама Катерина, і до хати Копія, де колись з'явився на білий світ сам Тарас. А поруч – усе так само густо зарослий кущами й деревами, тягнеться глибокий яр. Трохи оддалік – Морин став, у студеній воді якого колись застудилася й від того померла ковалева дружина.

Гарні Моринці, мальовничі: улітку потопають в садах. Селу вже виповнилось 350 років.

І живе в ньому пам'ять і про Тараса Григоровича Шевченка, і про коваля на прізвисько Копій, захисника простого люду. Ні-ні, та й почуєш од тамтешніх людей:

– Куди це ви?

– Та піду на Копіїв куток до Тараса...

І кажуть, що на Копіївщині й нині можна почути, – правда, за негоди, коли сердито загуде вітер, і заскриплять у яру дерева, – коли десь наче хто молотом по ковадлу клепле: гуп-дзень, гуп-дзень!..

«То, – кажуть старі люди, – Копій сердиться: кращу долю собі й нам кує, та все ніяк не може її викувати».

Лихо з голоду

Давно те діялось...
Т. Г. Шевченко

То був справжній голод, голодне лихо, що примушувало про все на світі забувати.
П. Мирний

«Як передає агентство „Новини-У“, загадковий вогник у печері, що знаходиться біля села Шевченкове Звенигородського району Черкаської області (колишня Кирилівка), за свідченням місцевих мешканців (їх наводять деякі ЗМІ України), все ще з'являється вечорами, деś після заходу сонця. Загалом же його спостерігають – щоправда, періодично, – ось уже впродовж понад півтора століття, від далекого 1826 року, коли той таємничий вогник вперше спалахнув на батьківщині Кобзаря.

Природу цього феномена спеціалісти поки що не можуть пояснити. Хоча ясно, що походження нерозгаданого вогника не є містичним явищем чи справою чийось рук або злих уми-слів. Можливо, це пов'язано з виділенням у печері якогось інертного газу без кольору і запаху (в геопатогенній зоні, що проходить у тих краях), який з невідомих причин самозагорається.

Печери колись були першими житлами людей, де вони знаходили захисток від негоди і ворогів та відправляли магічні обряди. То чи не з первісних часів, від тих магічних обрядів, що здійснювалися там, і вогник спалахує в тамтешній печерці?

Гіпотезу про буцімто космічне походження „керелівського вогника“ спеціалісти відкидають. Проте деякі очевидці запевняють, що якомсь спостерігали в тих краях (і зокрема над печерою) з'яву НЛО чи йому подібних неспізнаних літальних об'єктів природного або штучного походження. Зависнувши над могилою, диво якийсь час світилося¹, а потім зникло безслідно. Спостереження за вогником, що ні-ні, та й спалахує біля Шевченкового у тій заглибині, де колись потерпав з голоду маленький Тарас Шевченко, триває». (Укрінформ-служба.)

Про печеру на околиці свого рідного села Кирилівки (Керелівка в поетовій вимові та мові його односельців) та як він у ній з безвиході потерпав-бурлакував і яка притичина одного разу з ним лучилася, яка пригодонька-придибаночка, приключка або рахуба-халепа – Тарас Григорович розповість своєму другу, лікареві за фахом (він у нього ще й лікувався) Андрію Осиповичу Козачковському, здається, 1845-го року, коли гостюватиме в Переяславі. З його розповіді ми й знаємо тепер усю правду про загадковий «керелівський вогник».

«На степових рубежах прастарої землі київської – на півдні княжої Звенигородщини – поміж високими розлогими горбами, серед порослих зеленими гаями ярів, ховаючи в пишних садках свої білі хатки, широко розкинулось велике й мальовниче село Керелівка» – так поетично професор Павло Зайцев зачне свою книгу «Життя Тараса Шевченка». І так, власне, воно й було: і село мальовниче, і зелені гаї, і пишні садки, у яких ховалися білі хатки, – рай та й годі. Щоправда, на перший позір. Жити б, здавалося, в такому краї, жити – не тужити, не знаючи лиха...

Відійдеш від села на версту, а там і там прадавні могили, що їх звано «чорними» (вони чомусь здалеку й справді видавалися чорними).

¹ «Лихо з голоду» – новий варіант мого давнього оповідання «Тарасове дитинство», що друкувалося 1964 року до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, але автора воно так і не задовольнило, і він через сорок років вирішив його переписати заново. На основі «Тарасового дитинства» й написав – з елементами, щоправда, фантастики – оповідання «Лихо з голоду». (Автор.)

Селяни без потреби їх обминали – могили є могили, бозна, хто в них лежить і над ким вони понасипувані в сиву минувшину, мо', й над недобрими людьми, над якимись песиголовцями, прости Господи. А мо', й над козаками ті могили – все, що лишилося від січових братчиків.

Околиці були не рівнинні, не степові, а – горбисто-гористі. Керелівка, як і близькі їй села Тарасівка, Пединівка чи Будище, розташувалася в горбистому краї, що його перерізали глибокі яри-байраки, зарослі вербняком. Себто широких горизонтів, як зазначає згадуваний тут професор Зайцев, там не було, тож тамтешній світ здавався тісним і наче й справді замкнутим.

А світ просторий, степи несходимі, безмежні малий Тарас уперше побачить, як з батьком чумакуватиме на далекий південь – аж до «самого» моря, до «Одесу». Тоді ж він і пізнає степ – справжній, загадковий і незбагнений.

А відтак і таємничий.

Скриплять і скриплять дерев'яні колеса чумацької мажі, що її неспішно тягнуть лінкувато-незворушні воли, жуючи вічну свою жуйку.

У дорозі, бувало, й день згасав.

«У степу ніч ясна, місячна, тиха, чарівна ніч, – згадуватиме поет через роки. – На степу нічого не ворухнеться, найменшого руху – тільки проїдеш повз могилу, на могилі тирса немов ворухнеться, і тобі чогось страшно робиться...»

Кругом його – степ, як море
Широке, синіє.
За могилою могила,
А там – тільки мріє...

Їх було доста. І біля Керелівки здіймається могила, із села її добре видно, надто з околиці. То – «його» могила, тодішнє пристанище його у світі живих.

Коли мачуха влітку посилала пасинка із скоринкою, твердою і сухою, у степ свиней пасти чи телят, Тарас, блукаючи узгір'ями, піднімався на могили й частенько сидів на вершечку – маленький, самотній, неприкаяний... Під бездонним огромом синього неба, серед людей і на малолюдді...

А вже як і батька не стало, то мачуха й геть виганяла нелюбого пасинка з хати, не даючи йому й кусника хліба (щоб її дітям більше залилося), і він, убогий обідранець, – на плечах якісь лахи, – блукаючи побіля села («...блукав по світі та людей шукав, Щоб добру навчили...»), бувало, і на ніч до хати не приходив – своєї, але без батьків, чужої. Та й чого приходити? Слухати, як сваритиме його зла мачуха? (Хоч зла не так від природи, як від горя, з лиха-біди та вічних нестатків.) Частенько ночував у печері, що була в крутому боці Чорної могили. Наносить хмизу, сякого-такого паліччя, сухими цурочками, підсипаючи піску, витре живий вогонь, розпалить багаттячко і сидить мало не до ранку, підперши щоку рукою та дивлячись зі свого сховку на світ нічний, під зорями заснулий, на село, де ані вогника, ані знаку про живих людей...

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилитись,
Хоч з гори та в воду!

Та гірше гіршого дозволяв триклятий голод – щоденний і постійний, а відтак і нестерпний. Літні дні довгі-предовгі, до вечора ноги його вже й не слухались, і голова йшла обертом, і спасу від голоду не було. Як і сну. Як і самого страху, що темними ночами у печері край

села тирлувався... Двома загнаними звірками голодно блищали під зорями очі, потріскані губи ворухилися, ніби все ще невідомо в кого прохали їсти.

Від тієї голоднечі серце млоїлось, у животі судомило. Не голод то був, а – голодне лихо! Не він один у Керелівці голодує, усім несолодко живеться (правда, сироті найгірше). Тож до нього, до лиха голодного, люди і звикати почали – іншого, кращого життя вже й не уявляли. Тому й не дивувалися... Та й кого подивуєш своїм голодом – прості люди завжди не сито жили, тож і нині живуть надголодь.

Кажуть, є такий цар, ім'я якому Голод, і його ще нікому не вдалося подолати. Хто найбільше працює, той і живе тяжко. Чому воно так у світі ведеться? От би знаття! Чому такі кривди чиняться в Божому світі? Кажуть, за гріхи. А які у нього гріхи? Хіба винуватий він, що їстоньки хочеться нестерпно і так щодня...

Дід його Іван жалкує, нема, каже, «на них Коліївщини». Козаків немає, як і Січі Запорозької, що її цариця Катерина-змія зруйнувала та й занапастила. Тільки могили від січового лицарства у степах позоставалися, тож і немає кому кривду подолати.

Може, й так, дідові Івану Тарас вірить, бо дідові Івану видніше. Якби так було, як він каже, то люди б і горя не знали. А лиха голодного – й поготів.

А голодна людина до чого хочеш може з розпуки та відчаю вдатися.

От і він якось не втримався, вдався з голоду (як через роки зізнаватиметься добродію Козачківському) до крадіжок. Де курча у бур'янах заблукале стибрить, де поросятко схопить... Рідко таке траплялося, але – траплялося. Тим і рятувався. Схопить ту живність, під сорочку – і бур'янами, бур'янами хутчій за село, у степ, до Чорної могили, до печери у ній. Удень боявся свою здобич пекти у вогні – люди ж бо заглядять.

І треба ж було такий голод пережити, лихо таке, що й через роки не даватиме йому спокою. З лихої біди курчат крав у селі та їх у печері пік і тим рятувався од голодної смерті... А потім пропахле димом, – з одного боку обгоріле, а з другого напівсире – жадібно їв, і руки його тряслися, і душа тремтіла, і сам він лякливо з печери на село бликав – чи не біжать, бува, селяни крадія малого на місці злочину застукувати? Здавалося, все село бачить, як він далячись глитає крадене, і в селі – вчувалося – вже бемкає на сполох дзвін, наче вигукуючи: он де він, он! У печері сидить, крадене курча їсть...

Але коли б не ті крадіжки, не ті нічні «трапези» у печері – чи й урятувався б він од голодної смерті?

А так – вижив... Палив багаття у печері і в ньому пік крадене курча, не здогадуючись, що вогонь з печери далеко видко. Наче хтось у печері блимає... І забобонні селяни, дивлячись на той вогник, притьмом хрестилися: яке ж то бісівство у печері ночами вогонь розводить?

І пішло від хати до хати: у печері нечиста сила завелася, ось-ось вона почне шкодити селу. Пора її з печери витурювати, покіль не пізно... Звернулися до отця Григорія: так і так, панотче, рятуйте село од нечисті...

І стався з того, як люди кажуть, і сміх і гріх...

Андрій Осипович Козачківський познайомився з Тарасом Шевченком у Петербурзі, в році 1841-му. У своїх «Воспоминаниях о Т. Г. Шевченке», що їх видрукує «Киевский телеграф» за 1873 рік, мемуарист писатиме:

«Расставаясь со мной в мае 42 года, Шевченко предупредил меня, что он чрезвычайно ленив писать письма, поэтому я ничего не знал о нем до 45 года. В августе этого года он неожиданно посетил меня в Переяславе, прожив у меня две недели.

...В октябре того же года Шевченко приехал ко мне опять, больной, и прожил у меня около двух месяцев...»

Ось тоді поет і розповів Козачківському про той неприємний для нього випадок з дитинства, коли він бурлакував у печері за селом:

«...Голод нередко заставлял его посягати на чужую курицу или чужого поросенка, с которых он обыкновенно в ночную пору стряпал ужин в пещере, находившейся за селом; обыватели, видя по ночам огонь в пещере, порешили, что там должна быть нечистая сила, и обратились к батюшке, чтобы он изгнал ее оттуда...»

А правив тоді в Керелівці отець Григорій Кошиця – рахманий, тихий та сумирний чоловік, легкий на ходу і на поміч ближньому. Добрий був панотець, лагідний та уважний до пастви своєї, як батько до дітей. Дотримувався заповіту Христа: «У всьому, як хочете щоб і із вами вчиняли люди, – так вчиняйте і ви з ними». Службу свою добре знав, голос мав гарний, тож керелівчани його шанували і як тільки що, так і зверталися до свого панотця – а то до кого б іще? До пана далеко (та й сподіванки на нього ніякої), до Бога високо, а панотець завжди з людом, завжди готовий прийти на поміч.

Звернулися й того разу: так і так, отче, не інакше, як завелася в печері край села гемонська нечиста сила, бо ж світиться ночами там вогник і лихим оком глипає на село – недовго й до біди, – жалілися, – не інакше, як відьма. По світу колобродила, та оце й до нас прибилася...

– А мо', й злий дух...

– Свят-свят, що ви, кумо, кажете? Та ще проти ночі...

– А хто ж у печері ночами блимає? Не християнська ж душа, істинно вона, відьма. Басаврючка лиха, чередільниця зла.

– І за віщо ж нам отака напасть?

– За гріхи наші, – смиренно підсумував панотець. – Мало до Господа звертаємось. А хто ревно Господу не молиться, той навзамін і має нечисту силу. – Обнадієв: – Збирайтеся, людоньки, та після обідні усім миром підемо до печери. З Божою поміччю святою водою витуримо бісівство онеє...

Того дня Тарас був у сестри Катрі в Зеленій Діброві, а коли повернувся до Керелівки – очам спершу не повірив. Люду зібралося біля його печери – чи не півсела. Дядьки, тітки, діди, баби і звичайно ж всюдисуща дітлашня... Панотець кадиллом махає, голубий димок в'ється.

– Слава Тобі, Боже наш, слава Тобі, Пресвята Богородице, спаси нас, Святителю отче Миколаю, моли Бога за нас...

На панотцеві довга широка риза без рукавів, поверх неї – епитрахиль, без якої священник не може здійснювати жодної служби, на грудях – наперсний хрест, на голові – скуфія.

– Хваліте ім'я Господнє, хваліте, раби, Господа! Алілуя!..

Тарас, розкумекавши, що й до чого, трохи заспокоївся. Всівся на пагорбок, з цікавістю – оченята так і зиркають-зирять навсібіч, – спостерігав, що ж буде далі? Відчуваючи, щоправда, деяку незручність – це ж через його вчинки скільки людей зібралося. А раптом дізнаються, що то він усьому причина? Ще з села виженуть. Але... що буде, те й буде. А виженуть... Що ж, йому до бурлакування не звикати, в Лисянку подасться, мо', там де знайде собі куточок у цьому широкому світі.

Під кінець молебня панотець окропив святою водою вхід до печери, потім людей, і ті заспівали:

– Спаси, Господи, людей Твоїх... Благословення Господнє на всіх, Його благодать і чоловіколюбство-о... нині і повсякчас... і на віки вічні-і...

Коли скінчилося окроплення печери, треба було комусь зайти до неї і подивитися, що там після служби лучилося... Але сміливців чомусь не знаходилося.

– Воно то та-ак... – бурмотіли чоловіки, – та все ж якось той...

І ховалися за спину жінок.

Тарас ніяково посміхався, провину за собою відчуваючи. Ось тільки зізнатися, що то він – не міг. Та й хто повірить, що малий Шевченко, Григорія Грушевського-Шевченка, царство

небесне його душі! – синок вечорами й ночами багаття в печері палить? Де це бачено, де це чувано, щоб пущівірінок – малий сам-один у печері ночами товкся? Відьма там товчеться! Істинно, відьма, басаврючка лихая, чередільниця злая...

Люди погомоніли і почали копійки, мідяки нужденні з капшуків витягати. Зібрали в складчину трохи п'ятаків, але й за гроші сміливців не знаходилося: воно то та-ак, та все ж якось воно теєчки... Про це й Козачківський зі слів Поета свідчить, що все так і було: «...священник в супроводженні народа, окропив вход в пещеру святой водой, предложил освидетельствовать ее. Так как никто не соглашался на такой смелый подвиг, то порешили в виде поощрения сделать складчину. Когда собралось порядочное количество медных монет и смельчака ни одного не оказалось, то Шевченко, выступив вперед, изъявил желание войти в пещеру. Некоторые не хотели подвергать мальчика опасному риску, другие возразили: „Воно мале, до нього нечиста сила не коснется“. Чтобы более отдалить всякое подозрение, он просил, чтобы к нему привязали веревку, которою, в случае опасности, могли бы вытащить его. Отправляясь на веревке в пещеру и убравши в сторону все остатки стряпни своей, он вышел, объявив, что в пещере ничего не оказалось, за что и получил порядочный куш складчины от удивленной его смелостью толпы».

– Жи-иви-ий хлопець! – почулися обрадувані голоси, тільки-но Тарас вигулькнув з печери.

– Розкажуй, малий, що тамечки?.. Нечиста сила вже п'ятами наживала? Святою ж водою окропили печеру, а нечисть святої водиці боїться, аж-аж...

– Немає нечистої сили. Тільки попіл од неї зостався, – і хлопець показав у жмені пучку попелу. – Давайте вже мені п'ятаки...

Того вечора він смакував бубликами з маком і був радий, що так легко викрутився з халепи та ще й вечерю на дурничку роздобув. Так йому вже давно на зарібок не щастило.

Бубликі були смачні, і Тарас незчужся, як з ними і впорався – почуття голоду нарешті зникло. Бодай сьогодні, а завтра... Що буде завтра – про те завтра й думатиме. Як у Святому Письмі сказано: дасть Бог день, дасть і їжу... Не завжди, правда, так виходило, та все ж...

Темрява вже огортає притихле село, воно нарешті заспокоїлося, що відьму з печери витурили, і тепер йому ніщо не загрожує. Де-не-де блимають підсліпуваті каганці та завивають собаки. Багаття Тарас більше не запалює, аби не казали, що до печери знову повернулася нечиста сила...

Тихо. У небі з'являються перші зірочки. Ось і вечірня вже зійшла... підперши долонею щоку – йому так звично при сидінні, – Тарас зачудовано дивиться у вечірнє небо. Яке ж воно гарне, коли зорі на ньому висипались. Дід Іван якось розказував йому, що на світанку Зоря відмикає ключем небесні ворота і випускає Сонце на небо – так починається білий день. Сонце наздоганяє красну дівицю Зорю, що втікає і стає криницею. На землю падає свята роса, яка запліднює землю. Бджоли п'ють духмяну росу й приносять солодкий мед. Так народжується найбільше диво з див – життя. А ще люди кажуть, що в кожного на небі є своя зірка. Коли хто народжується – з'являється у небі і його зірка. Цікаво, де ж у небі його зірка? Чи є ж вона в нього? Чи щаслива вона?

Кожному дню і ночі передує зоря ранкова і зоря вечірня – дві сестри, які служать Сонцю. Помре людина, і зірка її згасне, а поки живе – покіль і вона в небі сяє...

І тільки подумає, небозводом і майне іскорка – то зірка впала, хтось пішов з цього світу...

Сидить Тарас біля печери і дивиться на село, у якому вже не бликне ніде й вогник, думає... І щось тісниться в його маленьких грудях, поки що без слів, лише мелодія. Та пройдуть роки, і виллються на папері слова, і обезсмертять вони на віки-вічні їхнього творця – але про це малий Тарас не думає... Сниться йому, що йде він степом, і веде його за руку гарна дівчина – його Зоря. Вона пливе над землею, ледь торкаючись її босими ногами, і він тримається за її руку і теж ледь-ледь торкається ноженнями землі – Боже, як гарно і хороше йому...

Село вже спить – ані вогника ніде, все огорнула пітьма, усе пірнуло в сон... До ранку всі щасливі, бо сплять, наче в інших світах, далєбі краших за земний і вві сні розкошують, забувши про всі кривди, їм завдані, про всі непереливки... А прийде ранок із голосистим співом півнів – і все повернеться на круги своя, і тоді всі знову поділяться на тих, кого щастя втомлює, і на тих, кого сльози...

А сама Керелівка й справді широко розкинулась, велика й мальовнича, – на степових рубежах престарої землі київської, – на півдні княжої Звенигородщини, поміж високими розлогими горбами, серед порослих зеленими гаями ярів, розкинулась, поховавши в пишних садках свої білі хатки...

Воістину, як писатиме Великий Кобзар: «Село! І серце одпочине. Село на Нашій Україні – неначе писанка село...»

Усе так.

«Давно те діялось...»

Хоча – чому давно? Вогник у печері, що вперше переполошив Керелівку 180 років тому, коли селяни змушені були вдаватися до послуг отця Григорія Кошиці зі свяченою водою, – ні-ні, та буває й спалахне.

Дивуються люди... Вірячи і не вірячи баченому і чутому – уже стільки літ минуло після тієї оказії, що далеких їхніх пращурів перестрахопудила, вже скоро два віки збіжать, як у печері, терплячи голодне лихо, побивався маленький кріпак Тарас, син кріпака Шевченка...

І чого б то? Невже знову об'явилася нечиста сила, що її нині по-вченому нарекли – НЛЮ? Чи якесь інше новознане нині бісівство – його ниньки хоч греблю гати!

Вогник у печері все ще світиться. Не всі його, правда, можуть бачити, але світиться. Спостереження за ним, як повідомляла інформаційна служба, триває... («Як передає агентство „Новини-У“, таємничий вогник у печері, що біля села Шевченкового Звенигородського району Черкаської області (колишня Кирилівка) за свідченням місцевих мешканців, що їх наводять деякі ЗМІ України, все ще з'являється вечорами, десь починаючи після заходу сонця... Природу цього феномена науковці поки що не можуть пояснити...»)

Гай-гай! Таж тому, що цар лихий, ім'я якому Голод (який морив колись у тій печері малого Тараса), все ще у світі. І все ще непереможений.

І все ще ніхто не скаже, коли його і який Кожум'яка нарешті здолає...

А все інше так, як і колись було, тож і сьогодні рядки Поета звучать, як про наш час написані:

Спочивають добрі люде,
Що кого втомило;
Кого – щастя, кого – сльози,
Все нічка покрила...

І нічого не вдієш, бо так воно справіку й ведеться: одних щастя стомлює, інших – сльози... І доки так триватиме – один Господь знає. Та ще Тарасів дід Іван, бо, як відомо, на все у нього, на всі лиха-біди своя, селянська відповідь готова: «Дак нема на них Коліївщини! Козаків-січовиків на них немає!...»

Може, й немає. Хто його знає достеменно? А все інше, як у Поета:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували

І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили у полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять...

Аравійська пустеля

Жив собі та був собі...

А втім, це тільки в казках так починається – жив собі та був собі, – а у нас не казка, а щонайправдивіша, можна б сказати, невидана повість про дивного-предивного лелечича, котрий виріс на хаті в діда Щедрія в літо тисяча дев'ятсот вісімдесят четверте.

У селі, що стоїть при самому впадінні блакитної Орельки в голубу Оріль, ще й досі розказують, як дід Щедрій та навчив у те літо молодого лелечича людської мови. Дивина, та й годі! Буцімто однієї вітряної ночі випало з гнізда лелеча, котре й літати ще не тямало, і скотилося з хати аж у двір. От старий його підібрав, виходив, як дитину, і назад у лелече гніздо всадовив. Звідтоді, розказують дідові односельці, те лелеча й заговорило по-людському.

Так це було чи ні – я достеменно не відаю, але молодий орільський лелечич, з яким я познайомився того літа під час своїх рибальських мандрівок по Приоріллю, і справді розумів мову людську. Хоча виду, звісно, і не подавав. Та коли дід Щедрій, накосивши в березняку трави (а він любив застеляти в своїй хаті долівку молодою травою), сказав йому: «Ходімо, Лельку...», птах кивнув головою на знак згоди і рушив з дідом до села. Так вони і йшли левадою; старий помаленьку дріботів собі з мішечком трави за плечима, а поруч з ним крокував цибатий лелечич. Як відставав, то, змахуючи крилами, підбігом наздоганяв старого і знову йшов поруч. Старий щось до нього гомонів, а білий птах схвально кивав головою й іноді навіть жваво тріскотів червоним дзьобом – щось дідові по-своєму, по-лелечому говорив. А дід, слухаючи його, вигукував: «Та ну-у?!»

«Еге», – сказав я сам собі і щось було, пригадую, з цього приводу подумав, але тут у мене клюнуло, поплавець пірнув, і я чимскоріш схопився за вудку. І такого краснопера витягнув, що коли б поруч були рибалки, то вони б тільки позаздрили мені. Не встиг я краснопера із гачка зняти, як на другій вудці поплавець – хить-хить!.. І хутко зник під водою... І тут почався такий кльов, що я враз забув і про діда Щедрія, і про його дивного-предивного лелечича, бо справжній рибалка, коли в нього клює, – про все на світі забуває!

Уже в надвечір'я, поспішаючи на останній автобус, на хвилю забіг до старого. Оскільки я вже не мав часу на бесіду, то у двір не зайшов, а лише на ворота сперся та й кажу:

– Діду Тарасе, і як це вам вдалося так ловко навчити лелечича, що він навіть людей розуміє?

Тут дід Щедрій почав напускати туману, що все то – байки людей, охочих до теревенів, що він насправжки не вчив лелечича людської мови. Виходжуючи його після падіння з даху, він лише гомонів до лелечати, як до дитини, ну хіба ще казками його забавляв... Якими?.. Та тими, що колись синові своєму, як він маленьким був, розказував. А більше нічого такого... А Лелько (так старий назвав те лелеча) і навчився розуміти мову людську.

(Забігаючи наперед, скажу, що я консультувався у відомих фахівців – біологів, орнітологів та інших учених, – і вони авторитетно запевнили: все, що говорить дід Щедрій, – чистісінька правда. Бо коли до пташини там а чи до звірини ставитись по-людському, то пташина та а чи звірина і справді легко навчиться розуміти людей. Навіть з півслова.)

– Таке воно тямковите вдалося, – запевняв мене старий, поглядаючи на свою хату, де у великому гнізді вже всідалося на ніч лелече сімейство (тільки глава того сімейства – старий лелекун – задумливо стояв на бовдурі: він завжди на ньому стоячи ночує). – Скажу тобі по секрету, – додав дід Щедрій, – лелеки – дуже мудрий народ, розуміють, що й до чого. І до грамоти зело вдатні.

Я, пригадую, ще щось хотів було запитати в старого, але на сусідній вулиці вже мелькнув автобус. Кwapно попрощавшись з дідом, я бігцем подався до зупинки, бо другодні мав їхати в одне термінове відрядження і, отже, затриматись бодай на ніч у діда Щедрія аж ніяк не міг...

Але пообіцяв йому, що неодмінно, як тільки-но владнаю справи – заскочу до нього в гості та заодно й порибалю на Орелі, і про Лелька поговоримо...

Давно відомо: не так воно складається, як гадається.

За невідкладними справами та клопотами, за суєтою суєт усе ніяк не міг я знайти часу, щоб з'їздити в те село та написати щось про крилатого дідового вихованця. А воно ж як заніколюється, то надовго. Одне слово, так я закрутився, що незчувся, як і літо збігло. Коли ж нарешті вибрався, то лелеки вже полетіли в теплі краї. З ними полетів і Лелько, лишивши дідові Щедрію таку адресу: Африка, Кенія, район озера Вікторія, колонія приорільських лелек, Лелькові, котрий виріс на хаті в діда Щедрія...

Я переписав ту адресу до блокнота і вже вдома написав Лелькові листа. (Тільки не думайте, будь ласка, що все це казка чи фантастика якась, ні. Усе це чистісінька правда, у мене в блокноті – я вам при нагоді його якось покажу – й досі зберігається Лелькова адреса. Лелеки, щоб ви знали, дуже грамотні і дуже люблять писати листи. Особливо, коли зимуючи в Африці, скучують за своїм краєм.)

Отож я написав Лелькові в Африку (в листі нагадав про нашу зустріч у Приоріллі, про своє знайомство з дідом Щедрієм), і по якомусь там часі (здається, через місяць) від Лелька надійшов лист. Справжній-справжнісінький. У конверті, з грифом «авія», з кенійськими марками, на яких була зображена савана, дерево баобаб і страус на передньому плані. Лист навіть був проштемпельований поштою. І ось що написав у тому листі Лелько (якщо хто з читачів поцікавиться листом, то він зберігається у мене, і я можу показати його бажаючим. І навіть дам потримати лелечий лист у руках):

«Як я живу?.. А так, як і всі лелеки, – зимую в Африці. Стою оце на спині в одного місцевого бегемота, котрий, рятуючись від спеки, по самі вуха заліз у руду болотяну муляку та й спить стоячи. І все йому ніпочім. Бо він удома, і спішити йому нікуди. І мріяти ні про що, тож і спить. А я стою у нього на спині, і мариться мені, буцімто я не в Африці, а вдома, у далекому-предалекому звідси краї. І ніби переді мною не вигоріла савана з білими кістками буйвола під баобабом, а рідний, зелений і ніжний край, де в Оріль впадає Орілька... Бачу село в садках, верби бачу на леваді зеленій, де поважно та гречно походжають мої друзі-лелеки. Крайньою від левади стоїть очеретом крита хата діда Щедрія, а на його хаті бачу гніздо мого батька. У ньому я народився і виріс. Оце саме гніздо, з якого я колись у буряну і чорну ніч випав аж у двір, де мене підібрав і виходив дід Щедрій. І бачу, як над гніздом, над дідовою хатою, над селом, над садками й полями, над Ореллю з Орількою, над усім тим світом вивищилось дзвінке блакитне небо, у якому я колись вчився літати. І гудуть у небі, як у дзвони, молоді приорільські вітри, і їхній дзвін бринить у мені й досі... У нашому великому гнізді, яке починав мостити колись ще мій прадід, а дід з батьком тільки розширили його та підновлювали, крім мене, було ще три сестрички. Та навіть учотирьох усе одно було просторо, у спекотні дні, коли сонце сягало зеніту і припікало аж надто, мама розправляла над нами свої великі крила, і нам, лелечатам, так хороше було сидіти в затінку, що її дарували нам мамині крила... А тато, коли ми були ситими, стояв на одній нозі на гребені даху і все про щось поважно думав. Як над хатою пролітав знайомий лелека, тато радо вітав його – закидав голову за спину, змахував крилами і тріскотів дзьобом. У нас, лелек, це найшанобливіше вітання...

А ночами, коли було вітряно чи прохолодно, ми ховалися під мамині крила, як ото ховаються курчата під квочку. Прокинешся, бувало, серед ночі, висунеш голову з-під маминого крила, глянеш, а прямо над тобою висить щось чорне-пречорне і дивиться на тебе тисячами блискучих очей. Тобі аж страшно стане від чорної тисячоокої ночі, і ти поспішно сховаєшся під надійне мамине крило.

А вранці, коли прокинешся, – всюди світло, гарно. Ось-ось зійде сонце. У дворі дід Щедрій вештається, покахикує.

– Гей, лелеченьки!.. – гукає до нас ізнизу. – Доброго вам ранку! Як там нагорі, у вашому крилатому сімействі? Усі живі-здорові?.. Ну й добре, що гаразд.

Як ми, малеча, підросли й уже могли триматися на крилах, то всім сімейством літали на толоку або на озера в заплаві Орелі чи Орільки – попереду, як завжди, тато, за ним ми, малеча, а позаду нас мама. А ще нас тато вчив підніматися високо-високо, аж село зоставалося далеко-далеко внизу і робилося маленьким, а світ ставав широким, просторим – ні кінця йому, ні краю. І скільки ми тоді бачили доріг, полів, гаїв, річок та сіл! Аж дух захоплювало від висоти і краси. Тато вчив нас ширяти, опираючись крилами на потоки повітря, що піднімалися від землі. Спіймавши такий потік, ширяли й ширяли ми в піднебессі легко, плавно, без жодного помаху крил.

А якось тато, пригадую, сказав:

– Старайтеся, діти, щоб швидше стати на крило, бо невдовзі будемо збиратися в далеку-далеку дорогу в теплі краї. Полетимо на зимівлю в Африку.

Почувши таке, я на радощах затанцював, вигукуючи:

– В Африку!.. В Африку!.. В Африку!..

А зараз у Африці бачиться мені, що стою я на хаті в діда Щедрія, і видно мені голубі озера, видно, як толокою йдуть до річки рибалки з вудочками, а шляхами у поле машини мчать...

І так мені хочеться додому, так хочеться...»

Пишу ці рядки взимку.

На календарі – лютий. Місяць, як відомо, неласкавий, суворий і навіть аж сердитий. Недарма ж у нього і ймення таке – лютий. А чого він лютий – того ніхто не знає. Лютий та й лютий, не всім же місяцям добрими бути.

За вікнами дідової хати гуде-вие негамовна завірюха, крутять-вертять сніговії, аж дерева – чути – торгують обмерзлими гілками. Хуга така, що задарма і носа на вулицю не виткнеш. Мороз-морозяка зазирає у вікна, розмальовує шибки, але в хату йому – зась! У дідовій хаті тепло, у печі весело потріскують дрівця, іноді з печі чути невдоволене сичання – то потрапило обмерзле поліно, і вогонь витоплює з нього воду, а вона сердито шипить-сичить на нього. А десь на печі співає собі дідів приятель і квартирант-постоялець – цвіркун. Улітку він живе у садку, а на зиму перебирається до діда в хату, «зимувати в теплих краях на печі», як каже старий. Зимуючи там у затишку й теплі, цвіркун співає собі та співає... Дід любить його слухати, а коли, буває, цвіркун довго не подає голосу, то бурчить на піч:

– Чого хоч ти мовчиш?.. Заспівай, прошу тебе. Зимовий вечір довгий, а сьогодні мені щось геть кепсько стало, і думки невеселі в голову лізуть...

Цвіркун відразу ж і озивається, охоче затягуючи свою одноманітну пісеньку, і в старого тоді легшає на душі.

– Бо вже не сам, – бубонить він, вештаючись по хаті. – Цвіркун та я, от нас уже й двоє. Вже й сім'я.

Отож я пишу собі та й пишу, вогонь у печі потріскує, цвіркун виводить свою нехитру пісеньку, в якій немає ані початку, ані кінця, «в теплих краях на печі», а місяць лютий за вікном лютує... Таке витворює, таке... І на кого він так розгнівався? Треба про це поспитати в діда, він такий, що все знає.

А ще я думаю про Лелька, як він там зимує за снігами, за морозами, за синіми морями і гарячими пустелями, аж у самісінькій Африці?.. Не близький світ.

«Щоб ви знали, в Африці теж зараз місяць лютий, – пише Лелько в одному з листів, котрий я вже кілька разів перечитував дідові Щедрію. – Та між тутешнім лютим і приорільським – спільного хіба що назва. Бо у вас зараз зима, від якої ми, лелеки, змушені летіти аж на край

світу, в Африці ж у лютому місяці спека стоїть така, що річки висихають, і дно їхнє тріскається. Лише де-не-де червоні калюжки муляки залишаються.

Ось так ми й зимуємо... А втім, це тільки так говориться, що ми, лелеки, зимуємо в Африці, бо насправді ж зими тут немає і не було ніколи. Тут і знати ніхто не знає, що воно таке – зима: ні бегемоти, ні носороги, ні буйволи, ні жирафи, ні зебри, ні слони, ні леви. Навіть страуси і ті не знають, що таке зима. І крокодили теж ніколи й нічого не чули про зиму. Тільки чорні грифи, які літають високо-високо, видивляючись у савані поживу, казали якось, що буцімто на найвищій горі Африки – Кіліманджаро – є справжній, щонайсправжніший сніг...

Отака тут зима – спека, спека і спека.

Дощів уже давно не було, у білястому, наче вигорілому небі – жодної хмаринки. Над рівниною тремтить сухе і гаряче марево, ані вітерця... Трави в савані вигоріли, дерева стоять голі, без листя і без тіні.

А земля тут не чорна, а червоно-бура. І тому слони теж ходять червоно-бурі (рятуючись од спеки, вони за відсутністю води набирають у хоботи дрібний червоний пил і „обмиваються“ ним). А он на півнеба постає коричнева хмара. То в пошуках води пересуваються на захід стада антилоп, а за ними – назирці леви й шакали.

Ось такий тут місяць лютий».

Коли на мить затихає лютування лютого, чути, як лунко і різко (десь, певно, на оголених пагорбах) репається земля – такі морози! І цвіркун тоді на дідовій печі злякано затихає. Хоча що йому і чого боятись у «теплих краях»?

Репнуло, тріснуло, завило, захурделило, і знову білий світ потонув у сніговій круговерті.

А коли затихне все на якусь часинку, тоді з-за рваного шмаття хмар, що мчать холодним небом, вигляне сонце, і світ білий тоді так і спалахне, так і заіскриться, що аж очам, як дивитися, боляче стає.

А голуба Оріль та дочка її, блакитна Орілька, з берегами, з очеретами, лозами і вербами, з озерами й левадами, заплавами й гаями – загачені, занесені снігами. Сплять.

Навіть чорне гайвороння поховалося – такі морози.

А в лелечому гнізді, що на дідовій хаті, у якому народився і виріс Лелько, – біла копичка снігу. Спить воно під білим покривалом, чекаючи весни, і, мабуть, сниться йому лелече сімейство. (Дід Щедрий каже, що пташине гніздо, як і хата, коли немає довго господарів, дуже нудьгує від самотності і тому з нетерпінням виглядає своїх постояльців.)

Я приїхав у ті краї в лютому, щоб відвести душу підлідним ловом окунів, та довелося чимскоріше ховатися в хаті діда Щедрія – такі морози! Вийду з хати, подивлюся на світ білий, потупцяюся біля сінешніх дверей і – назад у хату. Пересидіти б у діда цю веремію та й додому повертатися. Яка вже тут риболовля! Оце б зараз Орелі та Орільці бодай крихту тієї спеки, од якої Лелько в Африці не знає, де подітися!

Згадав Лелька, а він на мене зі стіни дивиться. Стоїть на воротах, як у червоних чоботях, – високий, гінкий, із сніжно-білим та чорним оперенням, дзьоб розкрив, наче щось говорить. «О, як він гарно вміє клацати своїм червоним дзьобом! – розказував мені якось старий. – Ви б тільки послушали, – додавав він. – Як буває в доброму настрої (а вдома, у рідному краї, лелеки завжди в доброму настрої), закине голову на спину, крилами змахує і так мелодійно, так ритмічно стукотить однією половинкою дзьоба об іншу – клац-клац-клац! Трісь-трісь-трісь!.. А потім випростає голову та як припустить, як припустить той дріб – заслухаєшся!» Принаймні так запевняв мене дід Щедрий і, зітхнувши, додавав:

– Шкода, що у мене немає таких слів, аби я міг передати всю оту красу його клацання!

Дід Щедрий (як ото Лелько на ворота став) попрохав сусідського хлопця Мишка: клацни, каже, мені Лелька на згадку, бо як полетить у ту Африку, то не знаю, чи й дочекаюсь його повернення... Мишко (а він днями бігав по селу з фотоапаратом «Зміна», вчився фотографу-

вати) і клацнув. Ще й карточку старому приніс, а Лелько на ній – як живий, стоїть на воротах у червоних чоботях. Картинка! Щедрій за таку карточку насипав малому фотографу повну пазуху груш (а таких груш, як у діда Щедрія, немає ніде у світі, і Мишко те добре знав, бо не раз і не двічі тихцем лазив трусити дідову грушу), ще й пообіцяв йому, як пенсію принесуть, «канхветів» купити. А карточку вставив у дерев'яну рамочку, яку сам і змайстрував, та й почепив її на стіні. Отам, де карточка його сина висить. Поряд. На одній карточці – білий лелечик на воротах стоїть, а на другій – білявеньке хлоп'я щербатеньким зубиком посміхається. Теж у воротах стоїть. Карточка давня, ще довоєнна, вже й потемніла, але ще видно біляве хлоп'я і веселооку хитру посмішку його. Ось так вони й висять у діда в світлиці: зліва – Лелько, а праворуч – Лесик (так звати дідового сина).

– Ну й морозяка, аж хурчить!.. – У чорній кожушині, увесь обмерзлий, з білими бровами й білою бородою, крекчучи, заходить до хати господар і хукає на закляклі, почервонілі руки. – Скажений! Прямо тобі збісився. І вдяганка ж на мені непогана, а тіло як наче хто голками коле. Аж душу виймає. А на Орелі бабахнуло, як із гармати. Аж лід розвернуло – такі морози! Давно такої зими не було, постарався лютий. Чи, може, хто його образив?

– Як це місяць можна образити? – питаю.

– А так... обізвав його хтось злим, от він і сердиться, – гомонить старий роздягаючись. – Він хоч і лютий, а добрий. То у нього служба така – морози та сніговії на нас наганяти. А коли його образиш чи злим словом обізвеш, то він тоді й шаленіє та сердиться. А як до нього ладком, ладком, – то й лютий тоді лагідніє. Еге, від доброго слова ще ніхто злим не ставав.

Побачив, що я стою біля фотографії на стіні, і собі підійшов.

– Ото, Лелько любив на воротах стояти. Ще як літати вчився, то з хати на ворота, а з воріт на хату. А коли хто повз двору йде чи їде, то він з цікавості на воротах стане і придивляється: а хто ж то йде чи їде?.. Цікавий був, – помовчав, віддираючи з борода та вусів крижані бурульки. – А Лесика моєму, – кивнув на фотографію сина, – тут шість годочків. Це його знято в те літо, як він собі крила змайстрував.

Я чув про це від дідових односельців, але краєм вуха, тому прохаю старого розповісти детальніше.

– Синочок мій ще змалку небом марив... Усе, було, до лелек на хаті придивляється; як вони на хату сідають, як крила свої складають за спиною та як їх випростовують і в небо злітають... Дуже-бо Лесика мого небо й крила цікавили. Таке вже вдалося, хлоп'я моє білявеньке, – небо його до себе манило і кликало. Тож якось надумав Лесик змайструвати собі крильця. За хатою в малині ховався, щоб ніхто не побачив. З молоді лози їх виплів, а зверху полотном обтягнув (полотно те у матері в скрині поцупив). Як удома нікого не було, то він на хату по драбині виліз, якось собі до рук ті крильця приладнав і з хати стрибнув. Це ж треба, га? Добре, що хоч на копичку сіна впав, не покалічився, слава Богу... Зізнаюсь, під гарячу руку хотів було його ремінцем відшмагати... Замахнувся, а він зіщулювся, на мене дивиться і каже: «Хоч убийте, тату, а все одно буду літати!..» У мене й рука опустилась... І в кого ж ти, питаю, таке вдалося?.. Мовчить та сопе... І таки домігся свого, після школи в аероклуб поступив. А звідтоді і пішов по льотчицькому, значить, ділу. Бо дуже його небо вабило. На роду, видно, в нього так було написано – у небі літати. А коли що на роду написано – то так у людини й буде. Така її, значить, планида... – Помовчав, посміхнувся сам до себе чи до своїх спогадів. – Я Лесика після того польоту з хати лелечиком став звати. Лелечику ти мій крилатий, кажу, полетиш у небо, а з ким же ми з матір'ю зостанемось?.. І полетів мій лелечик... – зітхнув. – Ат, що казати! Минулого не повернеш... – Знову помовчав, на фотографію сина дивлячись. – Так ото Лесик мій і знятий у те літо, як крильця собі змайстрував та з хати на них стрибнув. Його потім сільські хлопці льотчиком дражнили. За той політ. Та він не ображався, навпаки – гордився. А Лелькові, – кивнув на карточку птаха, – крил майструвати не треба. Свої має. На них аж до Африки долітає.

З печі озвався цвіркун – затагнув свою вічну пісеньку.

– Добре цвіркуну, – посміхнувся старий. – Нікуди йому у вирій не треба літати. На піч заліз, от уже й у теплих краях...

Повечеряли картоплею з оселедцем (улюблена дідова їжа) і вже хотіли було лягати, як старий раптом спохопився.

– От пам'ять! – ляснув себе долонею по лобі. – Геть усе забувається. Та я ж од Лелька листа отримав! Пише, що вони, лелеки, вже й додому збираються.

– Так ще ж тільки лютий. Чи не рано?

– Еге, а дорога ж далека... У лютому почнуть, навесні якраз і до нас долетять... Та ти ось читай, читай, Лелько про все пише...

«Ви, люди, мабуть, нічого не чули і нічого не знаєте про Велику Лелечу Раду? – запитував у своєму листі Лелько і сам же й відповідав: – Так от, на Велику Раду мудрий лелечий народ збирається двічі на рік: перший раз – у вересні—жовтні, перед вильотом на зимівлю до Африки, і вдруге – вже в Африці – у лютому місяці, перед поверненням на батьківщину. Великі Ради збираються за принципом земляцтва: у дніпровських, наприклад, лелек своя рада, у деснянських – своя, у прип'ятських – своя, ну і так далі... І ось діждалися і ми, орільські лелеки, свого часу. Хто перший вигукнув: „Додому!..“ – невідомо, а тільки в повітрі так і чується: додому... Ніби хтось у тобі сидить, у твоєму естві, у крові твоїй і шепоче тобі: вже лютий, пора додому, додому, додому... Зустрінуться двоє лелек – на землі чи в небі – і замість привітання вигукують:

– Додому!..

– Додому!..

Та ось уже над саваною і клич пролунав:

– Гей, орільські лелеки, збирайтеся на Велику Раду!

З усіх усюд злітається лелечий народ. Летять поодиночі, парами, по троє, по десять, і всі летять на Велику Раду в передчутті далекої дороги. І в кожному помахові крил чути: додому, додому, додому... Ох, як хочеться додому!

Страуси, котрі трохи знають нашу мову, тільки дивуються: ви, лелеки, живете вдома, в Африці, а кудись іще збираєтесь? Хіба у вас дві домівки і два рідних краї?

Та ось уже ми злетілися і розсілися на високому дереві, яке тут називається баобаб. І коли всі зібралися і вгамувалися, слово взяв найстаріший і наймудріший лелека і так сказав:

– Червонодзьобі і червононогі сини лелечого народу! Брати і сестри орільські! Чи не забули ви, який зараз місяць?

– Не забули, не забули! – хором одказуємо. – А місяць зараз лютий. І він уже кінчається. Додому пора! Пора додому!

– Так, місяць зараз лютий, а в лютому ми завжди збираємось і відлітаємо в рідні краї, – казав далі найстаріший і наймудріший лелека. – Ми всі земляки, всі з одного краю, який зветься Приоріллям, бо всі ми колись народилися і вирости на берегах голубої Орелі, її боліт та озер. Зараз удома лежать білі сніги, і холодні морози там лютують, та доки ми долетимо до Європи, там уже буде місяць березень чи й квітень, і вдома нас зустріне весна-красна.

Потім Велика Рада затвердила маршрут перельоту Африка – Приорілля: Кенія, Судан, Єгипет, Аравія, далі понад середземноморським узбережжям Туреччини, далі Балкани, а звідти і на Україну.

Політ буде, як завжди, здійснюватись на висоті дві тисячі метрів; за день (залежно від обставин) пролітати сто – сто п'ятдесят кілометрів, використовуючи в основному потоки повітря, що йдуть від землі – так легше долати тисячі і тисячі кілометрів, що відділяють Африку від Європи.

Стартуємо зараз, у лютому, і, як усе буде добре і благополучно (так кажуть старі лелеки), то десь у кінці березня – на початку квітня ми будемо вдома.

Аж не віриться – вдома...

Як заплющу очі, так і бачу голубу Оріль, заплави і левади, блакитну Орільку, бачу село і хату вашу, діду Щедрію. І так щось солодко защемить тоді на серці, що аж плакати хочеться... Але ми, лелеки, ніколи не плачемо. А далека дорога мене не лякає. Старі, бувалі лелеки кажуть: як трудно, як тяжко не буває в дорозі, а коли пам'ятаєш свій край, коли бачиш його перед собою, коли тебе кличе всеперемагаючий голос предків, коли ти летиш не на чужину, а на батьківщину – тоді де й сила береться в крилах, самі тебе крила несуть, несуть, несуть...»

– Правду мій Лелько пише, – замислено озвався дід Щедрій, як я дочитав листа (у словах «мій Лелько» вчувалася гордість). – Хоч і молодий він ще, а – мудрий. Розуміє, що й до чого. Я ось тільки раз на своєму віку залишав рідний край, як на війну йшов, але він мені – бачився, і марився, і снівся, і ввижався... І село рідне, Оріль з Орількою, і заплави з озерами, і поля, і увесь білий приорільський світ всю війну стояв у мене перед очима, в душі моїй стояв. А коли в травні сорок п'ятого повертався додому з Берліна, то, віриш, летів, наче на крилах. І навіть здавалося, що є в мене крила за плечима, що вони мене до рідного краю несуть, несуть...

Помовчав, дивлячись у розмальоване морозом вікно, і в його просвітлено-зажурених очах я на мить побачив ту далеку весну сорок п'ятого, коли старшина Щедрій повертався до рідного краю з війни, і несли його додому не знищимо пекельним вогнем широкі крила...

Було вже за північ, старий погасив світло, але ми довго не спали тієї ночі – гомоніли про се про те... Чи просто мовчали, прислухаючись, як за стіною гуде-виє лютий... Потім господар крякчучи поліз на піч «у теплі краї» до цвіркуна і бурмотів там, що він уже негодящий, що йому, напевне, тільки й лишилося, що лазити у вирій, «у теплі краї» на печі.

Наспівавшись, старий цвіркун затих – пригрівся та й задрімав напевне. В хаті запанувала тиша, тільки чути було, як цокають на стіні ходики.

Я лежав на лаві, накрившись дідовим кожухом, і дивився у замерзле вікно, що біліло в пільмі хати. В кутку нижньої шибки, певно, була щілина, і хоч задувало знадвору, той куточок не замерз. Через ту крихітну щілину дививсь я на білу ніч. Віхола-хурделиця поволі вгамувалася, виглянув місяць, і все навколо заіскрилося. Місяць видався мені такою холодною крижинкою, що я щільніше загорнувся в кожух і невдовзі заснув.

І снилося мені, що я сиджу на галасливій Лелечій Раді в Африці, біля кенійського озера Вікторія, і слухаю, як гомонять приорільські лелеки про переліт додому. Як рясно їх злетілося до баобаба в савані! І гілля з-за них не видно. І буцімто я теж сиджу на гілці того «мавпячого дерева» – баобаба, а поруч мене сидить дідок – симпатичний такий... Придививсь я – аж то місяць лютий. І переконує мене, що він зовсім не злий і не лютий, як то ми думаємо про нього, і що він просто образився на нечемних людей і тому лютує...

А в савані ходять страуси, поглядають на Лелечу Раду і так між собою гомонять:

– Дивні ці лелеки! Живуть удома, тут у Африці, а тоді раптом кудись надовго зникають і знову повертаються. Щоби знову кудись зникнути. І не набридне ото їм літати туди й сюди?

А місяць лютий, котрий сидів біля мене на Лелечій Раді, все переконував мене, що він зовсім-зовсім не лютий і навіть не сердитий. Я підтакував йому. Лютий і справді видався мені в Африці добрим і ласкавим дідусем, дуже схожим на діда Щедрія...

А на ранок, так і не половивши окунів в Орелі, першим вистудженим автобусом, у якому я довго не міг зігрітися, поїхав у місто, пообіцявши старому навідатись по весні...

І скільки їхав крізь заметілі та білі сніги, бачив перед собою залиту й спечену сонцем, незнайому мені савану і приорільських лелек на високому дереві, що називається в Африці так кумедно – баобаб.

Весною, будучи у відрядженні в тих краях, вирішив я заодно, як вибереться вільна година, провідати діда Щедрія.

Та вдома старого не виявилось. Сусіда сказав, що він ще зранку потягнув кудись возик. Обіцяв повернутися під обід.

Був уже полудень, і я, присівши на колоду, вирішив дочекатися старого, бо ж давненько не бачились. А присівши, задумався, замріявся, ніжачись у промінні ласкавого сонечка.

Приоріллям ішла весна, і я на повні груди вдихав її прозоре, чисте повітря, відчуваючи в душі якесь оновлення. Дідів двір уже захопив молодий спориш, розлігся в дворі смарагдовими килимами, і такий був ніжний та пишний, що я, простуючи двором, остерігався, щоб не оступитися, бува, ненароком зі стежки і не наступити на нього, не зім'яти, не забруднити чорноземом, що поналипав до підошов, його зелене крихітне листячко.

На причілку хати клаптями весняного неба блакитніли півники, попід тином, поспішаючи, щоб випередити конкурентів за місце під сонцем, пішла в ріст кропива. Кілька кущиків її було зрізано, зрізи свіжі. «Бач, старий уже зварив зелений борщ із молодого кропивою», – відзначив я про себе.

Та ось почувся віддалений скрип, що все ближчав і ближчав, і я вже почав розрізняти вищання коліс возика. Звівшись, підійшов до воріт. Так і є: дід Щедрий неквапом тягне за собою маленький візок на двох високих колесах. Привітавшись, я допоміг старому затягти у двір візок і зачинив ворота. Старий посміхаючись рукавом витирає спітнілого лоба.

– Укосякали старого коня круті дороги, – наче виправдовуючись за свою слабкість, мовив Щедрий. – Нічого ж такого й не привіз, а вже геть ухоркався.

У візку лежало старе колесо від гарби із розсохлим обіддям, потрощеними спицями та втулкою.

– За колгоспною майстернею розбиті вози бур'янами заростають, – розказував дід. – Не так вози, як те, що від них зосталося. То задок, то передок, дишло чи колеса... Нікому вже не потрібні вози, бо немає в колгоспі коней – все трактори та машини. То я й забрав це колесо. Для воза воно вже не годиться, однак...

– Для чого воно? Колесо вже геть ні на що непридатне.

– А от і ні, от і неправда! – жваво і якимось по-дитячому вигукнув старий. – Годиться! Останню свою службу воно ще послужить.

І подав мені папірець.

– Читай, що Лелько днями написав.

І я прочитав:

«...своєю сім'єю мені вже час обзаводитись, як обзаводиться у нашому крилатому племені кожен лелека. Назнав я тут одну молоду та гарну лелечку (теж із наших, із орільських). Звати її Леля. Вона мені дуже до вподоби. Просто дивно, що ми раніше не знали одне одного. Як тільки повернуся додому, то відразу ж заходжуся коло гнізда. Доки Леля прилетить (а лелечки у нас прилітають пізніше), наше спільне гніздо буде готове і чекатиме на свою господиню. А я стоятиму край гнізда і клекотом вітатиму свою Лелю... Ой, як то хороше буде, яке то гарне життя у нас почнеться! І будуть у нас лелечата, і дивитимуться вони на світ білий, на край свій, на Оріль з Орількою, як я колись дивився з батькового. І в приорільському небі – високому та дзвінкому – вчитиму я дітей своїх літати... Ой, як хочеться додому, цим тільки й живу...»

І квапна приписка:

«Завтра вилітаємо, уранці. Чекайте мене, діду, з молодого дружиною. Ваш Лелько».

(Цей та інші листи Лелька написані ним, звичайно, лелечою мовою, але автор, розуміючи, що читачі не знають лелечої мови, подає їх тут у власному перекладі – українською.)

Як я листа дочитав, старий на свою хату кивнув.

– Гніздо лелече бачив? То лелькового батька гніздо. Прилетить він з матір'ю до своєї господи, а синів його, Лельку, де поселитися? Спробуй у селі знайти місце для гнізда, коли хат, таких, як у мене, критих соломою, більше немає. Усе шифер та бляха. А на шифері та блясі гнізда не змистиш. От я й хочу допомогти Лелькові. Бачиш он ту тополю, що біля двору росте? Висока, гінка, а вершечок уже всох. От би його спиляти та в розвилці й примаїструвати колесо – кращої основи для гнізда годі й шукати. Прилетить Лелько, побачить колесо на тополі і скаже: «Спасибі, діду, це те, що треба...» – Старий посміхнувся. – Може, так і не скаже, але неодмінно подумає так. По-своєму, по-лелечому, а що вже мені подякує, то це вже точно. Та й заходиться на колесі мостити своє гніздо. А з тополі далеко видно – зелений кут Орелі та Орільки – як на долоні. Гарно буде лельковим діткам сидіти в такому гнізді. А неба скільки над головою, скільки неба! Живи! Радуйся!..

Вирішили не відкладати задуманого на завтра, а відразу ж узялися за діло. Дід Щедрий до колеса прив'язав вірьовки. Потім погукав свого сусіда, і ми з ним, як молодші, полізли на тополю, спиляли сухий вершок, а тоді на вірьовках витарабанили туди старе колесо. Вмостили його в розвилці гілок, для безпеки в кількох місцях ще й прикрутили дротом – кращої основи для майбутнього лелечого гнізда і справді годі й шукати.

Спустилися на землю задоволені, помили руки, а дід Щедрий тим часом насипав у три полив'яні миски зеленого борщу з молодого кропивою, хліба нарізав, до хати запросив обідати.

– За здоров'я, – сказав, – тих, хто в польоті – одноденному і тривалому. Тих, хто летить до рідного краю. Щоби дорога їхня була щасливою. – Тоді налив чарку. – Пом'янемо тих, у кого політ вічний – хай буде їм вічна пам'ять...

А зі стіни, з дерев'яної саморобної рамки, дивився на нас Лелько, а біля нього, з іншої дерев'яної рамки, посміхався щербатеньким зубиком Лесик, білявенький дідів синок, котрий змайстрував колись собі крила та й полетів у небо. І батько все життя виглядає його з неба, та й зараз ще виглядає, бо надія у батьковій серці вічна.

Останній лист від Лелька був короткий:

«Уже залишилася позаду Кенія (вдалині майнув і зник за обрієм Індійський океан), Ефіопія, Судан, де Білий Ніл, зливаючись з Голубим Нілом, утворює Великий Ніл, пролетіли Єгипет з жовтими гарячими пісками й високими пірамідами і вже оминаємо Червоне море. Як пройдемо Аравію, то відразу ж надішлю вам звістку про себе. А за Аравією вже буде легше: узбережжя Середземномор'я, а там – Балкани, а за ними вже й до України недалеко...

Але попереду – Аравія».

– Попереду Аравія... – замислено повторив старий і враз захвилювався. – А чого це він так пише: як пройдемо Аравію, то звістку дам?

І запитливо й тривожно подивився на мене.

– Чому?

Я міг розповісти старому, що на всьому шляху з Африки до Європи підстерігає лелек небезпека, і гине їх у далекій і трудній дорозі чимало. Особливо в Північній Африці, де місцеві племена полюють на них із луками (там лелека – така ж дичина, як у нас качки). Але найтяжчий і найнебезпечніший відтинок шляху – Аравійська пустеля. На сотні кілометрів простилаються внизу гарячі піски, над якими лютують жахливі піщані бурі, повітря – сухе і гаряче. Там не просто спека, там – пекло. Там – смерть. І – ні краплини води. Їжі ніякої, хіба що сарана. Але це як пощастить її знайти. Пустеля дихає полум'ям, вітри гарячі й пекучі. І над цим пеклом, що спопеляє все живе, треба летіти дні і ночі. Дні і ночі.

Орнітологи підраховали: кожен третій лелека гине над Аравійською пустелею.

Кожен третій падає білою грудкою на пекучі піски Аравії.

А обминути їх ніяк – дорога додому лежить тільки через те пекло.

Про все це я міг розповісти старому. Міг... і не міг.

Натомість я пробурмотів щось бадьоре. Що, мовляв, нічого особливого в тій Аравії... Піски як піски. Ну, може, трохи сонце сліпить... А піски... піски й на березі Орелі трапляються.

– Попереду – Аравійська пустеля, – не слухаючи мене, сам до себе промовив старий. – І кожного вона чекає попереду. Одних раніше, других пізніше, але вона чекає, і її треба здолати, щоб дістатися до рідного краю...

Чекали ми звістки від Лелька, що він благополучно здолав Аравійську пустелю, чекали аж до травня, та так і не дочекалися...

На початку квітня прилетів Лельків батько.

Присівши на дідову хату, старий лелечич, навіть не відпочивши з дороги, відразу ж заходився лагодити гніздо.

Квапився.

До кожної лелечки, що пролітала над селом, радісно клекотів – дружину свою виглядав. Днів через три і вона прилетіла.

Ах, як вони клекотіли, вітаючи одне одного, як клекотіли!

У них було стільки радості, що вони не знали, як її вихлюпнути, як її подарувати одне одному. І присідали, і крилами махали, і голови на спину закидали, та все радісно-збуджено тріскотіли дзьобами – та так мелодійно, ритмічно!

Цілий день раділи одне одному і ніяк не могли нарадітися, що вони здолали важку дорогу, перелетіли Аравійську пустелю, що вони знову вдвох, що вони в рідному краї, і попереду в них буде стільки днів ясних і ночей зоряних під високим приорільським небом! І вони знову і знову клекотіли, махали крилами і церемонно кланялись одне одному...

А старий сидів на призбі, слухав їхній бурхливий клекіт і казав, киваючи білою бородою: – Та воно-то й так... Добре зустрітися, коли є з ким...

І бачилась йому інша весна, коли він з війни повертався. Не доїхавши попуткою до свого села, зіскочив на ходу. Нетерпіння було таким, що вирішив пройти до своєї вулиці навпростець, городами. Шинелю на руку перекинув, за плечі – речовий мішок, кашкет набакир збив, накрутив на палець чуб на скроні і подався городами, стискуючи в кишені саморобний, з авіаційного дюралю, портсигар – у ньому, в махорці, лежали сережки для Катерини.

Катерина любила сережки.

За роки окупації він не сподівався на звістку, та після звільнення села скільки не писав додому – жодної відповіді. Утішав себе, що, мовляв, війна йде, що пошта нерегулярно працює, все може бути... От з'явиться він негадано, і зустріне його...

Рідна хата зустріла його високим та чорним бовдуром, на якому галки вже змостили гніздо, та недогорілими кроквами і задимленими стінами.

Вишні на причілку теж стояли чорні, і над ними гули бджоли, не впізнаючи знайомих вишень та дивуючись, певно, чому вони не квітнуть біло-біло?..

Щедрія обступили сусіди.

Вони мовчали. А на високому чорному бовдурі галасували галки. Та над чорними обгорілими вишнями гули бджоли – шукали цвіт і не знаходили його.

Катерину розстріляли в сорок другому, як матір офіцера-льотчика і дружину фронтовика-комуніста, розстріляли на кладовищі.

Стоячи під дулами автоматів (розказували йому односельці), Катерина дивилася в небо – може, сина-льотчика виглядала? Може, здавалося їй в останню мить її життя, що вирине з-за хмар коханий синок на крилатій птиці і порятує її?..

Щедрій поклав на її хрест сережки і пішов відбудовувати хату.

Треба було жити і чекати з війни сина.

Чекаючи сина, відбудував хату і посадив нові вишеньки.

Минув травень.

Весна була ще в розпалі, стояли дні ясні, чисті, дзвінкі, ночі темні, зоряні, теплі. Стара тополя тихо шелестіла молодим листям, тільки на її вершечку чорніло ніким не займане колесо.

Лелько не повернувся.

Не судилося йому збудувати власне гніздо, виглядіти в ньому лелечат і вчити їх лету у високому і дзвінкому приорільському небі... Колесо так і лишилося ніким не займаним.

Випала молодому лелечичу Аравійська пустеля.

У негоду чи у вітряний день скрипить стара тополя, чорне колесо на своєму вершку гойдаючи. Не стало воно гніздом.

Іноді старий лелека прилетить на те колесо, стане, зігнеться, вбере голову в плечі, настовбурчить пір'я і стоїть так довго-довго. Буває, що й у нічній півночі біліє самотиною на тім колесі.

– Годі, годі вже... – обізветься до нього дід Щедрий (а може, не так до лелечича, як до самого себе, до думок своїх болючих). – Лелька свого ти вже не повернеш. Кожного з нас чекає своя Аравійська пустеля. Кому випаде перелетіти її, кому крила тільки обсмалити, а кому і впасти на гарячий пісок. Лелько впав, інші перелетіли пустелю, отож вашому лелечому роду і не буде переводу.

Помовчить і знову гомонить. Чи до лелеки, чи до самого себе.

– Життя – як теє море... А в пісні як співається?.. Доки море перелечу, крилонька зітру...

Минуло ще кілька років.

Дід Щедрий геть побілів, і коли сидів на ослінчику під розквітлою вишнею, то здавалося, що його біла борода теж по весні розквітла вишневим квітом.

Йшла його вісімдесят сьома весна.

– Це ж треба стільки прожити, га? – дивується старий. – Вісімдесят сім годочків, як один день! Уже давно Катерина з сином до себе кличуть, а я все живу та живу...

Згадував сина, білявенького Лесика із щербатеньким зубом.

У сорок першому Лесик уже був лейтенантом. У кінці травня сорок першого мав приїхати до батьків у відпустку. Катерина хату вибілила, зіллям її завітчала, а він вудочки лаштував – Лесик у листах похвалявся: як приїду у відпустку, то відразу ж за вудки і до Орелі!.. Та все в листах доскіпувався, чи беруть у Глухому озері шуки, а на Орелі, біля засохлої верби, окуні?

Замість відпустки Лесик вилетів на фронт.

Фотографії обіцяної так і не надіслав, і лишилася від нього та, єдина, де він знятий ще хлопчиком у воротах...

Лесику було в сорок першому двадцять, батькові – сорок п'ять.

Ідучи на війну, Щедрий казав:

– Якщо моему роду випаде зустрітися з кулею, то нехай вона дістанеться мені. Я пожив більше та й щастя любові спізнав. А Лесик ще тільки починає жити – не можна йому з кулею зустрічатися, йому ще треба по війні гніздо своє вити, радість любові спізнати, дітей виростити і в світ білий пустити...

Ворожа куля таки випала їхньому роду – тільки прийняв її Лесик.

Не перелетів криваве море війни.

Не повернувся він до рідного краю, не вийшов росяним ранком з косою на луки, не посидів з вудочками біля Орельки, не цілував дівчат і дітей своїх не лишив у світі білому.

Чекав його батько аж до сорок сьомого.

А тоді прийшов папірець: у сорок третьому капітан О. Т. Щедрий не повернувся із бойового завдання.

Він не повернувся з польоту й досі.

Капітаном сина свого Щедрій не уявляє, бо так і не побачив його жодного разу в офіцерській формі з погонами. Син назавжди залишився в його пам'яті білявеньким хлоп'ям із щербатеньким зубиком, невгамовним Лесиком, котрий потай од батька-матері майструє собі за хатою крила...

А вишні квітнуть, а бджоли гудуть, а весни йдуть і йдуть, а старий все сина свого згадує та виглядає... А раптом... Серце не хоче змиритися, що сина немає, а пам'ять вічно жива, не хоче забути його образ.

А син усе не повертається з бойового польоту.

А наступної весни, як ховали Тараса Микитовича Щедрія, прилетіли до його двору із теплих країв двоє молодих лелек – він та вона. Пара хазяйновито оглянула колесо на тополі, і молоді лелеки, церемонно розкланявшись на колесі одне одному, скріпили тим ритуалом неписану свою шлюбну угоду.

Так у світі крилатих народилася ще одна сім'я.

Коли старого – геть білого у червоній труні – виносили з двору, лелече подружжя мостило собі гніздо на високій тополі.

А над ними, над селом, над Ореллю з Орількою, над усім приорільським краєм весняними вітрами дзвеніло високе голубе піднебесся, і молоді лелеки в злагоді гомоніли між собою: як то добре буде їм, коли вони навчатимуть у рідному небі дітей своїх високо-високо літати.

Бо крилатому роду – нема переводу.

Подорож до Самари Дніпровської

1. Відкриття

Чи знаєте ви, що таке Присамар'я?

Чи знаєте ви, що таке Самара Дніпровська?

«Знаємо, знаємо!» – вигукнете ви. Присамар'я – це басейн ріки Самари, а Самара – це ліва притока Дніпра, довжиною 311 кілометрів. Походження назви «остаточно ще не з'ясовано», запевняють топонімічні словники. Дехто вважає, що від татарського самарк, себто «волове ярмо». За переказом, татари розпинали на ярмі християн, які не хотіли приймати мусульманську віру.

Що ж, за гідронімічними словниками це, мабуть, і так. Самара – це ліва притока Дніпра, довжина 311 кілометрів. А ось, на думку професора Дніпропетровського університету, доктора біологічних наук А. Бельгарда, це – диво-дивнеє, це щось таке... принаймні значно поетичніше, аніж просто 311 кілометрів. Бо навіть професори іноді бувають поетами.

«Серед степових просторів Південно-Східної України район, що прилягає до середньої течії ріки Самари Дніпровської, являє собою дивовижне сполучення найрізноманітніших ландшафтів. По схилах деяких балок на правобережжі збереглися невеликі ділянки степових цілинок, що по весні стають сріблясто-ліловими від тирси, суцвіть шавлії. („Точно, точно! – вигукнете ви. – Бувало, йдеш за грибами і виходиш до сріблястого озера. Ближче підійдеш – аж то тирса цвіте. А скільки там конвалій, фіалок, медуниці, материнки! А пижмо, а звіробій! А молодило на пісках, а... Та хіба про все згадаєш!“). Лівий берег ріки починається з заплави, що являє собою сполучення дібров, лук, високотравних боліт і мальовничих озер, де на дзеркальній гладіні лежать глечики. На заболочених ґрунтах – ціла колекція папоротників, серед яких виділяється своєю витонченістю папоротник „страусове перо“. А поруч – піски. Справжні дюни! Тут знаходиться найпівденніший на Україні форпост сосни і берези. Під шатами їхніх крон такі північні рослини, як плавун, хвощ, папороть, ростуть по сусідству з лісовими орхідеями, любкою дволистою, коручкою, зозулиними слізками. Фауна присамарських лісів також включає ряд видів, не властивих степовій зоні. Тут і дятел, і повзик, і довгохвоста синиця, і лось, і видра, і дикий кабан, і косуля, і куниця, і борсук. З півдня до тераси боліт прилучається „солоний лиман“, що забезпечує місцеву лікарню цілющими грязями».

Так ось автор і відкрив своє (СВОЄ!) Присамар'я, своє грибне царство². А територія Присамар'я, себто територія авторового грибного царства, чималенька – 15 тисяч гектарів! І це між індустріальними центрами, такими як Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Павлоград.

Але – досить вступу. Час уже збиратися по гриби.

Чи знаєте ви, з чого починається похід за грибами?

О, це не так просто, як вам здається!

«Знаємо, знаємо! – упевнено вигукне тут котрийсь із бувалих читачів. – З корзини. Бере грибівник якийсь там козубець-луб'янець і...»

Так-то воно так і... не так.

Похід за грибами починається з однієї дуже важливої розмови... Так, ви вгадали. З дружиною. Бо тільки-но ви почнете збиратися в ліс, то неодмінно виявиться, що дружина ваша

² Ні, це не відкриття «тихого полювання». Це – відкриття Присамар'я. Але відкриття, ясна річ, не географічне, бо автор аж ніяк не цілить на роль такого собі Колумба районного масштабу. Ні і ні. Авторове відкриття Присамар'я – це відкриття для себе, адже кожний із нас мусить хоч що-небудь відкрити у світі білому для себе.

вже місяць чи й два не ходила в кінотеатр, а якраз на цей вихідний і зібралася. Та й фільм зараз демонструється, як сусідка запевняла, «заграничний», ще й буцімто про любов. У Парижі чи в Римі. А тут вас із грибами...

Тому, як самі розумієте, треба дружину підготувати.

– До речі, моє серденько, завтра у нас що? Здається, вихідний. То я, мабуть, моя зозулько... (варіант: ластівочко, синичко, журавочко, лебідко, галочко... Крім пернатих, радимо використовувати і ссавців: кішечко, білочко, куничко, лисичко... ну і так далі). Завтра той... За грибочками поїду.

– Знову-у?! Знову у вихідний тинятимешся поза уманням, а я... я... на кухні... у... у...

– Ах, моя лебідонько, – квапитеся ви, доки джинн ще не вилетів із пляшки. – Чому на кухні? Мусиш ти хоч раз культурно відпочити? От і сходи у кіно.

– Та я й так щовихідного сама! Бо тебе носить бозна-де. Ні, ти мені скажи: є у мене чоловік чи нема? Ах, є? Тоді я піду в кіно так, як ходять усі щасливі жінки: зі своїм чоловіком.

– Звичайно, я вдячний тобі, моя лебідонько, що ти хочеш зі мною у кіно, але ж – грибочки...

Тепер лишається запитати: чи знаєте ви, що таке гриби?

У Словнику української мови (том 11, стор. 165) сказано так:

«Гриб – це нижча безхлорофільна рослина, що має форму шапки, надітої на ніжку, і розмножується головним чином спорами».

І все. Просто і ясно.

Що ж, усе це так, але якби-то укладачі Словника знали, яку радість дарує людині ота «нижча безхлорофільна рослина, що має форму шапки, надітої на ніжку», то вони про гриб, напевне б, цілу поему написали. А якщо й не поему, то хоча б таке:

«Приблизно з половини липня, як тільки проллються над навколишніми лісами золоті, вперемішку з сонцем дощі, і затуманяться полудневим маревом далекі узлісся, з половини липня і майже до самого жовтня повітря у нашому місті стійко пахне грибами. Не знаю, кого як – особисто ж мене цей дух так бентежить, що я, здається, готовий чимдуж бігти з луб'янцем хоч куди – в бір чи в березняк. І серце виповнюється тихою світлою радістю, яка знайома кожному заповзятому грибівнику».

Отже, грибівник – це той, хто збирає гриби. (Не плутати із словом «грибник» у Даля, там воно означає... пиріг із грибами.)

Так от, автор – один із тих, хто збирає гриби. А скільки у нас мільйонів грибівників – точної цифри не знає, мабуть, і всезнаюча статистика. Є вони навіть серед поетів і серед солідних прозаїків, і вони (зокрема, прозаїки) ось як пишуть про своє захоплення:

«Кажуть, козуб терпінням повниться, але не вся та радість, що в козубку зібрана, – мені, може, тим ще люба ця красна пора року, що будить вона в людях – від малого до великого – почуття світлі, помисли добрі – про красу рідного краю, про щастя жити на землі, і, захоплені здоровим азартом, ми самі навіть не відчуваємо, як підносить нас над буденністю відчуття вічної спорідненості з природою».

Отож, дорогий читачу, за козубець, за дружину і... Навіщо їй у вихідний удома сидіти? За корзину, за дружину і – в ліс. І кваптесь, кваптесь, бо грибна пора... Ось вам на цю тему усмішка.

«Дідусю, – звертається мале грибенятко до старого гриба, – розкажи, яке було життя удавнину, днів із дванадцять тому».

Ось який вік у грибів! А деякі з них (наприклад, підосичник) живуть ще менше: 6–7 днів. Але на наше безмежне щастя, ростуть вони не всі разом і не всі в один день.

І нарешті останнє: кому за грибами ходити?

Відкриємо словник Грінченка: «Щасливому по гриби ходити».
Відкриємо словник Даля: «Счастливому по грибы ходитъ».
А хіба ми з вами не щасливі?

2. Треба встати ні світ ні зоря

...Усю ніч жахаєшся, щоби не проспати. І знаєш, що не проспиш, що неодмінно схопишся, як і треба, о четвертій ранку, схопишся, як заведений, а все одно жахаєшся... Прокинешся, як з води вискочиш: ху-ух!.. Скільки там?..

Навшпиньках крадешся в куток, де на стіні годинник висить, а воно ж темно. Обережно ставиш стілець, ще обережніше піднімаєш ногу на стілець і... З гуркотом летиш у куток. Нога сприснула.

– Хто там??? – переполошено зі спальні дружина.

– Спи, моя зозулько, спи... – соловейком заливаєтеся ви. – Це я той... у штопор потрапив. Негодящі стільці випускає наша промисловість! Халтура!..

Пройшовши отак по меблевій промисловості, знову лізеш на стілець: о, всього лише друга година ночі! А думав – уже ранок. Ліг о дванадцятій, спав, виходить, якусь там мізерію, а спати зовсім не хочеться. Бо – гриби. То на роботу і о сьомій тяжко вставати, а на гриби опівночі тебе підкидає, як на пружинах!

Тихенько крадешся у спальню, ще тихіше, не дихаючи, лягаєш, а дружина і вві сні бурмоче: «Та не товчися!..»

Чи спав чи не спав, а підстрибуєш, наче тебе хто підкинув. Аж дружина схоплюється... «Що таке? Вже сьома година?..» – «Спи, спи, – ви їй лагідненько. – Ще тільки пів на третю...» – «А чого ж ти підстрибуєш, як пів на третю?» – «А звідки я знав, що всього лише пів на третю?» – «То купи собі будильник». – «Спи, спи, завтра куплю...» – «Оце „завтра“ я від тебе вже десять літ чую».

Врешті затихли...

Чи спав чи не спав – підкинуло тебе. Третя година ночі, а тобі треба о четвертій збиратися. Але ти боїшся проспати і – навшпиньках, не дихаючи, крадешся на кухню... І так делікатно ж скрадався, що й підлоги під ногами не відчував, а налетів на стілець. А на нім хтось ще звечора забув каструлю... Ой, як дзенькнула, ой, як застрибала-дзенькнула, котячись, кришка!!!

Усе сімейство в одну мить на ногах!..

А кришка котиться, підстрибує і – дзвенить, дзвенить, наче дзвін на дзвіниці! І ніяк її не схопиш. А бодай тебе!

– Спіть, спіть... – до переполошеного сімейства. – То – каструлька... Кришечка той... покотилася...

І хутчій зачиняється у кухні.

Усе зібрано ще звечора: рюкзак, корзина, баклага з водою, «тормозок», компас, щоб не заблудитися, ніж, сигарети, сірники, троячка на дорогу.

Доки закипає чай, голишся.

Але ось уже й чай випито, вже втретє все переглянуто, а на годиннику ще й чотирьох немає. Доведеться чекати.

Крадетесь у кімнату за газетами, і раптом на всю горлянку:

– Н-н-н-яв!!!

Це ви у п'ятмі коту на хвоста наступили. Ой, здійняв же він спросоння галас!

– Цить!!! Рознявкався! Розтяг свій хвіст на всю квартиру. Чи й не цабе! Можна подумати, слон тобі на хвоста наступив! – і до сімейства: – Та спіть уже, спіть, еє... котик-вуркотик... Щось узділося йому...

Перший автобус о п'ятій, а ти – з рюкзаком і корзиною в руках, жадібно затягуючись сигарекою, за півгодини раніше квапишся до зупинки. На проспекті ще не запалювали ліх-

тарів, темрява така, що не впізнаєш знайомий проспект, і здається, що ти в іншому місті. І ще здається, що в цьому місті ти сам. Тільки де-не-де раптом привітно блисне вікно, і на серці тоді потепліє: є жива душа. І та жива душа – твій рідний брат-грибівник. Чи двоюрідний – рибалка. У путь-доріжку братове готуються, рибалки – до Новомосковська, до Самари, грибівники ж рихтуються далі; хто в Орловщину, Знам'янку, хто в Солоний Лиман, Івано-Михайлівку, хто у Василівку, Андріївку, Всесвятське... Всі ці села на Самарі – яке ближче, яке далі. А хто збирається в Обухівку чи в Мотилів, Царичанку. Або й ще далі – в Чернеччину, що аж на межі з Полтавщиною. Це – на Орелі. Інші квапляться в Любимівку чи у Військове, Таромське або Аули, Сухачівку, Діївку. Це – на Дніпрі... Кожен збирається у заповідні, тільки йому одному відомі місця з багатими грибовищами... І кожен, прибувши у своє, тільки йому відоме місце, виявить там такі орди грибівників, що й повернутися ніде. Ще й оглухне за день від галасу, перегуків, аукання!

«Шург-шург», – десь сонний двірник цурпалком (усе, що лишилося од мітли) дряпає асфальт. Себто замітає.

Спинившись посеред пустельного проспекту, дивишся на небо: о зорі! Рясно висипали, день буде сонячним, теплим...

О п'ятій підкочує перший автобус. Грибівники, вудкарі, шофери їдуть. Та ще базарювальники. І десь між ними має бути касирка з автостанції № 2. Вона завжди першим автобусом їде, бо о пів на шосту має відчиняти касу... О, сіла. Ну, все, поїхали!

О пів на шосту висаджується братва в річпорту, де знаходиться автостанція № 2. А біля каси... Хоч і не підходь! Нервуєте (чи ж вистачить квитків на перший рейс?), тупцяєтесь. Та ось уже віконце, ось уже й квиток... «Стоячий». Ну, все, тепер – у Новомосковськ. Тобто спершу треба втиснутись у автобус зі своїм «стоячим». Втиснулись, зачепилися на п'ятачку. Рюкзак за спиною, правда, дверима защемило, але – пусте. Головне – їдемо. За грибним щастям...

Але вас чекає ще одне тяжке випробування.

У Новомосковську. Приїжджаєте туди за п'ять сьома, а на Василівку автобус їде від базару о сьомій, а до базару ще треба бігти. І грибівники біжать.

Прибігають.

На площу, що біля знаменитого дерев'яного собору, збудованого без єдиного цвяшка (незвичайний витвір козацько-селянських умільців, перетворений, на щастя, в музей), прибігаєте за лічені хвилини до відходу василівського автобуса. Того автобуса, що йде на присамарські села, до грибного щастя. І тут виявляється, що той єдиний автобус не гумовий і прийняти ще двох пасажирів аж ніяк не може. До всього ж, у дверях переповненого автобуса, що нагадує бочку з оселедцями, застрягла дебела чорноброва пишнотіла і взагалі – симпатична молодиця. Застрягла – і ні сюди ні туди. Незважаючи на підбадьорливі репліки шофера: «Куди, тітко, преш?! Лізло б т-тебе!..» – молодиця влізти в автобус усе ж не може і лише кричить шоферу: «Чи ж тобі повилазило, куди я лізу? В автобус твій клятий лізу!..»

І тоді гуманний автор і його не менш гуманний приятель вирішили допомогти безпорадній молодиці (не без вигоди, звичайно, для себе). Адже, запхнувши тітку в автобус, сподівалися влізти й самі.

Енергійно й рішуче поплювавши на руки, авторів приятель, відійшовши подалі від автобуса, затягнув тугіше пояс і, набираючи швидкість, тараном вривався в тітку (автор навіть очі з ляку на мить заплющив, з жахом думаючи, що тітка зараз вилетить по той бік автобуса – та не сама, а з десятком пасажирів). Але вона тільки в'їдливо буркнула на адресу мужчин узагалі, що вони, мовляв, зараз перевелися на нінащо, от раніше були...

– Ах, так?! – вигукнув автор, ображений шпилькою молодички, пущеною на всіх присутніх мужчин. – Ну, постривай!..

Удвох із приятелем автор, упершись ногами в бруківку, щосили почав запихати молодичку, та так, що аж автобус, захитавшись, поповз боком... І молодичка начебто почала під-

даватись і потроху втрамбовуватись в автобус. Це надихнуло автора новою наснагою. По якомусь часі, захекані, вкриті потом, автор та його приятель таки запхали симпатичну молодичку в автобус і хотіли, не переводячи подиху, втиснутись і самі, але дверці зненацька – хлоп! – зачинилися, й автобус поїхав, прищемивши тітчину спідницю... Поїхав у Присамар'я. Автор та його приятель, відхекуючись, zostалися ні з чим... Наступний автобус мав іти десь о другій годині дня, а то вже не те.

– Як тобі це подобається? – звернувся обурений автор до свого розгубленого приятеля. – Устати ні світ ні зоря, з таким трудом дістатися до Новомосковська і – для чого? Щоби запхати в автобус якусь тітку? Теж мені... самодіяльні штовхачі!..

Відкриття Присамар'я зривалось.

Чим би все це закінчилося – невідомо, але тут трапився «лівак». Здерши з автора та його приятеля заледве чи не по дві шкури, він підкинув їх до Губинихи, далі якийсь дідок конячиною підвіз, потім ішли пішки, і насамкінець нас підвіз у причепі з бідонами колгоспний «Беларусь». Так ми й дісталися нарешті до Івано-Михайлівки, симпатичного села, що розкинулося в зелених балках понад Самарою.

Та ось ми вже за селом, на луках, ось уже по той бік Самари, на піщаній дорозі, що стелеться серед струнких сосон. На повні груди п'ємо повітря і тишу, і ще щось таке, що й словами передати не можна. А білий світ з усіма його клопатами-турботами залишився там, по той бік Самари. Йдемо притихлі, переповнені солодко-щемним хвилюванням: хто ж нас зустріне першим у грибному царстві?

А першими нас зустріли у лісі гриби-зонти.

О, як вони вродили того літа! Скільки ні йдеш лісом – тебе зустрічають і проводжають ці високі (по коліно, найвищі в грибному царстві) гриби! Раз по раз вибігають вони з дубняків до доріг і стежок, наче подивитися: а хто це завітав до них у гості? І на яку галявину не поткнешся, а там не то гулянки, не то якісь зібрання зонтів. А може, стоять вони залогами на ближніх підступах-кордонах до грибного царства?

Кріпились ми, кріпились, а тоді не втримались і накинупсь на зонти. Беремо ще молоді, лише шляпки, м'якуш у них білий. Коли це зненацька:

– Ой, лишенько!.. Ой, людоньки, та що ж ви збираєте?

Оглянулись – бабуса з повним фартухом звіробою.

– Як – що? Гриби.

– Та які ж то гриби? – сумно-пресумно бабуса. – То ж – поганки.

– А ви не наговорюйте на хороший гриб! – сердито кинув авторів приятель. – У Франції, щоб ви знали, дуже люблять гриби-зонти, смажені з маслом.

– Так то ж у Хранції, – стоїть на своєму стара. – А це у нас...

– І в кулінарії вони високо цінуються. Є навіть страва: смажені гриби-зонти.

– Так то ж у кулінарії, – вперто гне своє стара. – А це у нас...

– А знаєте, бабусю, – весело ви їй, – що ці гриби-зонти у тундрі виростають, вищі за берези?

– Тю!.. – стара аж відсахнулась. – Як це він за березу вищий?

– А так... Берези там карликові, сантиметрів по п'ятдесят висотою, от і виходить, що вони вищі за берези.

– Піду я краще звіробій збирати, – вирішує стара. – А ви, як жити хочете, то не чіпайте тих зонтів. Бо у Хранції чи в кулінарії вони, може, й той... а у нас не той... У нас їх ніхто й пальцем не чіпає. І вам не раджу, бо вас жінки і в хату не пустять з такими грибами.

Дружина вас, щоправда, в квартиру впустила, хоча й високо здійняла брови на лоба.

– Оце такі, вибач, гриби?

– Білі – червою побиті, сиріжки знаходили, але старі та сухі. А зонти нічого, дружно вродили, здорові такі.

– Радий, що здорові, – дружина обережно (самим лише пальцем) торкається гриба. – А вони, бува, не отруйні?

– Ну що ти! – ви аж образились. – За кого ти мене маєш? Та щоб я отруйні гриби... І для кого? Для єдиної, коханої дружини? Ні, ти мене просто ображаєш!

– А що в довідниках пишуть? – не слухає вас дружина.

– Що дуже смачні. А не збирають їх через незнання.

– Хто пише? – прискіпливо дружина.

– Хто-хто... Автор.

– А той автор сам зонти їсть чи тільки пише? – і по хвилі: – Спасибі, але я не їм що попало!

Коли це двері – рип! – сусід заходить. Обережно так заходить, сюди-туди насторожено зирк-зирк, ніби вулицю переходить.

– З грибами, дорогий сусіде. Чув, що вам здорово повезло.

– Ще б пак. Такі зонти!

– А-а... зонти... – обережно тягне сусід, очицями сюди-туди зирк-зирк. – Як-то кажуть, хоч і неважнецькі, а все ж грибочки... Гм... Бачу, гарнітур купили. Гм... По знайомству?.. Ну, бувайте. Та глядіть. Воно, може, ваші зонти і нічого, та... Он у вісімнадцятій квартирі чоловік з'їв і – баста!

– Що – з'їв? – не дуже чемно питаєте ви.

– Не знаю, бо в миску не заглядав. А тільки з'їв – і той... Перекинувся. Двох рочків до свого сторіччя не дотягнув. Отак воно...

І так само нечутно зникає, як і з'явився.

Дружина – категорично:

– Ти як знаєш, а я твоїх зонтів не їстиму і дітям не дам!

Смажите ви зонти самі. За всіма правилами кулінарного мистецтва: миєте, знімаєте із шляпок шкірку, обварюєте гриби окропом і нарізаєте шматочками. Кільцями ріжете цибулю і підсмажуєте її у маслі. А вже тоді, посоливши шматочки грибів, підсмажуєте і їх разом з цибулею. Як сік із грибів википить на сковороді – делікатес кулінарії – смажені гриби-зонти – готовий!

– Може, хоч посмакуєш? – миролюбиво до дружини. – Такі добрі, що й тарілку з ними з'їси.

– Чого б це я тарілки їла? – і по хвилі: – Не забувай, що у тебе двоє дітей.

– Спасибі за пораду!

...Серед ночі дружина – штовх під бік.

– Ти живий? Та чого ти мовчиш? Питаю, живий ти чи ні?

– Чого тобі? – схоплюєтесь ви.

– Живий... – полегшено дружина. – А то чую: уві сні регоче. Думаю, чи вже не від зонтів, бува?

– Приснилось, як ми тітку в автобус запихали.

– Гаразд, спи, штовхач, – дружина перевернулася з боку на бік. – Спи! Коли що – буди. А гриби, мабуть, усі поїв?

– Що ти! Там ще й тобі лишилося.

– Ну хіба що трошки вранці попробую. Та спи, спи...

І ви, засинаючи, щасливо посміхаєтесь. Як добре, що ви відкрили Присамар'я! Скільки ще у вас буде мандрівок у грибне царство!

3. Ох, лисички мої, лисички...

Чи знайдете ви таку організацію (підприємство, НДІ, завод, фабрику, фірму, комбінат, управління, трест чи, зрештою, якусь там патріархальну контору), де б не було грибівників?

То грибів ви можете не знайти, а грибівники завжди знайдуться, бо їх (на відміну від грибів) щороку множитья усе густіше й густіше. Бо їх, грибівників (на відміну від грибів), ніхто по-браконьєрськи не знищує, а якщо яка компанія випадково й загубить одного-двох, то на загальному поголів'ї учасників пікніків це, на жаль, аж ніяк не позначиться... Тим більше, що загублені під ранок неодмінно виберуться з лісу і точнісінько навпроти села, себто – навпроти сільмагу...

Є такі, але... Але не будемо відволікатися... гм-гм... нетиповими випадками.

Отож у червні справжні грибівники у згадуваних уже організаціях починають частіше од звичайного робити п'ятихвилинні перекури по півгодини, стають якісь неспокійні, по-змовницьки перешіптуються у закутках коридорів, гудуть, щось доводячи одне одному, і, зрештою, наелектризованою вервечкою сунуть у профком.

– Так що жито вже той... колос викидає. А під час колосіння з'являються гриби, що звуться колосовиками – білі, підосичники, підберезовики...

І тут голова профкому вчасно згадує, що вже минуло півроку, а він ще не провів жодного культмасового заходу, а звітувати ж колись доведеться...

Перший автобус у грибне царство!

І хоч буде він у суботу, а вже в понеділок, вівторок чи й у середу ентузіасти бігають зі списками в руках. І хто тільки не записується у той список! Навіть ті, хто не в змозі гриба від пенька відрізнити! Записуються сім'ями – з дітьми, тещами, з кімнатними собачками... Голова профкому в розпачі: записалося аж на три автобуси, а тут хоч би один вибити.

Грибівники (бувалі) преспокійно собі посміхаються, бо з досвіду знають: скільки б не записувалось, а прийде вранці в суботу рівно половина, півавтобуса, і шофер ще буде дорогою чужаків на ясир підбирати...

Та ось уже все позаду: і збирання, і сперечання, куди їхати (у Знам'янку, Солоний Лиман, у Василівку чи, зрештою, у Чернечину), і сама поїздка, і все, все... Автобус зупиняється під могутніми, заледве чи не віковими соснами, і грибівники якусь мить слухають тишу.

Що за тиша, що за тиша! Аж у вухах дзвенить... Неймовірна, густа, запашна лісова тиша, про існування якої вже давним-давно забули у місті. Тільки шум сосен та далеке кумкання жаб на Самарі, та духмяне повітря, та сонце, та небо, та...

І ось із автобуса (ніби він мав злітати у повітря) горохом сипонули.

– Гей, гей, товариші!.. Для тих, хто вперше... Щоб не заблукати – назад, до автобуса, повертайтеся за сонцем. Збір о третій...

Не дослухали, штурмовими лавами кинулись у ліс – із корзинами, господарчими сумками, з відрами, ящиками і ще з бозна-якою тарою в руках. І всі врозтіч одне від одного. Це щоб сусіда поперед тебе гриба не вхопив, щоб самому знайти таке місце, де... Ех, якби так до своїх робочих місць поспішали!..

А ви собі з сином (перший-бо раз на грибах, ач, як підстрибує) та корзиною (...надцятий раз на грибах!) поволеньки пішли піщаними пагорбами, де там і тут сосни, як щогли, стоять. І шумлять вони десь там, у голубому піднебессі, і за їхні верховіття, наче вітрила, білі хмарки позачіплялися...

І ніби й не було гамірливого міста, роботи, щоденних клопотів. Ніби хтось вас на руки взяв, підняв і легенько так поніс, поніс, по-о-ніс... І з ваших пліч, серця, печінки, селезінки, нирок – наче по доброму пуду поспало.

– Тату, а що ото по землі стелеться?

– Молодило, синку.
– Ой, як смішно його звуть... Молоди-ило. А ото що цвіте?
– Безсмертники.
– А ото... червоненьке... на лапки схоже?
– А то рідний брат безсмертника. Так і зветься: котячі лапки.
– А біля ромашки що цвіте?
– Гвоздика польова.
– А ото... голубеньке?
– Ото... Та що це ти, як найнявся? Грибів щось не видно, а мусять же бути! Жито цвіте. У березняку вас зустрічає перший комарик: дзззз...
– Дзижчиш? – ви до нього так лагідно, доброзичливо. – А чому? Бо живеш ти, комарику, серед природи, і нерви у тебе міцні, і валер'янку, мабуть, ночами не п'єш... А побув би ти на моєму місці, то не дзижчав би, а – гавкав.
І зненацька почувся синів крик.
Такий пронизливий-дзвінкий, що ви, жахнувшись, у два стрибки опиняєтесь біля нього, готові стати на смертний герць, аби врятувати малого від негаданої біди.
А синок навпочіпки присів, а перед ним – гриб.
Білий!!!
З добре відро завбільшки (принаймні так вам здалося в першу мить).
– Хапай його, хапай! – кричить син.
– Спокійно, спокійно, – а в самого руки тремтять. – Оце повезло. Спо... Нікуди він від нас не втече...
Та гриб од вас... утік. Власне, розсипався, тільки-но ви до нього доторкнулися.
– Пізно-о-о знайшли-и... – ледь не плачете ви. – Черва першою встигла. З тиждень раніше – і був би наш.
Чимдалі заглиблюєтесь у ліс, тим більше і більше переконуєтесь, що грибів... немає. Зате є комарі. Той ідилічно-пасторальний комарик, до якого ви так ніжно щебетали кілька хвилин тому, тепер видається вам райдужним метеликом, бо попереду не комарі, а – вовки! Щоправда, спершу ви ніби делікатно відмахуєтесь від них, як од чогось несуттєвого, дріб'язкового, не вартого уваги.
– А... киш, прокляті!
І навіть слушні поради їм даєте, що вдень, мовляв, порядним комарам треба спати. Та невдовзі переконуєтесь, що комарі чхали на ваші велемудрі поради і що їх тут взагалі полчища! Орди! Тьма-тьмуща і ще стільки ж! Вони пікірують на вас, як винищувачі, обліплюють руки, обличчя, груди, спину, ноги і навіть... О-о-о!.. Крізь штани жалять.
Доводиться виламувати гілляку і люто періщити себе нею по чім попало.
«Оце приперлися свої нерви зміцнювати! Оце подихали свіжим повітрям!.. Тьху!.. В рот і ніс лізуть. А-а... Вовки! Шакали! Рисі скажені! Крізь штани гризуть!..»
А грибів – грибів катма.
Надибуєте іноді сухі-сухі сиріжки, червиві підберезовики. Або де білий мигне, теж червою побитий.
– А-а-а!.. – не своїм голосом верещить син. – Мене комарі кусають!
– А ти думаєш, мене... – лясь-лясь-лясь... – цілують? На ось гілляку... – лясь-лясь... – відмахуйся.
– А-а-а...
– Та не стій... не стій на місці. Танцюй!
– Я не вмію танцюва-ати...
– Почекай... – лясь-лясь... – зараз навчишся...

І втікаєте у дубняки, де ніби хоч трохи менше куса-ків... Ху-ух. І де їх стільки серед білого дня набралось? Сонце світить, а вони гризуть...

– Тату, а оно під дубом якісь жовтячки горять...

Ви рвучко озираєтесь і застигаєте... Під дубами, на сонячних схилах, ніби хто жар розси-пав. Лисички! Милі мої, дороженькі лисички! Ой, скільки ж вас тут! А ворухнеш буре, торішнє дубове листя, а вони... а там їх... горить! Як жаром усе засипане! Тільки устигай збирати.

Лисички одна одної кращі. Яєчно-жовті, блідо-жовті, червоні, морквяні, вогняні... І кожна визирає з-під дубового листя, наче хвостиком тебе манить. Проведеш палицею по листі, а вони так і вистрибують, так і вистрибують!..

– Ну, синку, повезло ж нам! Це плата за ті муки, яких ми од комарів зазнали...

Та ось ви, ледве тягнучи ноги, покусані комарами, з пересохлими ротами вибираєтесь із лісу.

– Овва! А де ж автобус? Село якесь, городи до лісу...

– Пити-и хочу-у, – син уже зовсім відмовляється йти.

– Ну, герой! Потерпи. Ще ривок, он тітка на городі порається, у неї і нап'ємося.

Порослою споришем стежкою, що ділить город, тітка, витираючи фартухом руки, мовчки веде нас у двір, мовчки виносить відерце і кухлик з облупленою емаллю і дірочкою на денці.

І доки ми з сином жадібно п'ємо, по черзі притуляючи пальця до дірочки у денці кухлика, тітка співчутливо хитає головою.

– Бідненькі!.. Аж позапухали. Погризли ж вас трикляті кусаки! Еге, їх у лісі зараз, як сміття. Наплодилися, бодай їм!

– Але ж лисички які!

Тітка скоса зиркає на вашу корзину із симпатичними жовтими лисичками і невдоволено підбирає тонкі губи.

– Хіба то гриби? Казна-що таке!

– Та що ви! Лисички – то сонячна радість грибівника!

– Ага-ага, отак і мій Прокіп співав та все за лисичками бігав. Тільки з роботи, вмивається, причепуриться і – гайда. Лисички, кричить, – сонячна радість!.. І добігався. У прийми пристав. Під лісом вона, зміюка, живе. От вам і лисички, бодай їм!.. Вік би їх не бачила!..

«Говори-говори... – повертаючись до автобуса, подумки полемізуєш із тіткою. – При чім тут лисички? Треба було Прокопа свого міцніше тримати!»

– І де ото можна стільки ходити? – зустрічає нас біля автобуса повеселіла (перший-бо виїзд на лоно природи!) компанія. – Феді не бачили? Ну, того... слюсаря. Як гайнув по приїзді, так тільки й бачили його. Ото набере!

– Товариші, пора їхати. Бо й так забарились. Автобус лише до п'ятої зафрахтований. А на зворотну дорогу півтори години треба.

– Так Феді ж немає!

– От народ! І де його носить? Домовлялися ж... о третій – збір.

Хтось просить шофера посигналити.

– Немає сигналу, – з-під автобуса, із холодку ліниво озивається шофер. – Дома забув сигнал. Гукайте свого Федю самі.

Тоді наперед виходить керівник художньої самодіяльності.

– Нумо, братці, – бадьоро починає він і по-диригентському махає руками. – Приготува-лися! Раз-два-три! Хором: Фе-едю-ю-у-у!!! Та не ревіть, наче вас ріжуть! Мелодійніше, това-риші!

– Фе-е-е-дю-ю-у-у, – врізнобій і не зовсім мелодійно тягне компанія. – Фе-е-е-е...

– ... дю... дю... дю... – лунає понад лісом.

– Нумо ще раз, товариші! Хором: Фе-е-е... Тягніть, кричіть! Людина заблудилася, а ви... Хором! Дружніше! Голосніше!..

Минає з годину. Від Феді – ні слуху ні духу. Знеможена компанія вже ледве-ледве хрипить:

– Фе-е-е...

– Фе-е-е...

Федя знайшовся аж через дві години, коли всі вже не те що кричати, а й навіть хрипіти не могли.

І де б ви думали, він був?

Та під сосною, поруч з автобусом!

Виліз Федя з ромашок, пострушував з себе мурахів, потягнувся смачно, невдоволено буркнув:

– Дома жінка поспати не дає: на роботу, Федю, на роботу... У неділю: вставай, Федю, килими витрушувати... Думав, хоч тут... так ви, як найнялися: Федю та Федю!.. Ну чого ви на мене повитріщалися? Давно не бачили, чи що? Ходімо краще гриби збирати. Хоч подивлюся, які вони...

4. Скільки днів щастя за життя набереться?

Відкриваємо перший-ліпший довідник про гриби.

«Білий гриб, боровик (їстівний, I категорія).

Загальний опис: шляпинка м'ясиста, у молодих грибів – світла, пізніше – каштанова або темно-бура, червонувато-коричнева, гладенька і суха. Шкіра не знімається. Діаметр 5—20 см. Округла, випукла.

Ніжка коротка, товста, дебели, трохи волокниста, брудно-біла, сірувата... Висота 4—20, діаметр – 6—8 см.

Смак і запах. Трохи солодкуватий, з приємним запахом».

Ви зрозуміли, що таке білий (БІЛИЙ!!!) гриб?

Ні? Тоді ось вам ще одна цитата (теж із книги про гриби):

«...У веселі березові світлиці заходиш, як у колонну залу природи... І ось ніби шпигнуло в груди, частіше загупало серце... Грибівник побачив... Темно-коричнева округлість шляпинки на білому пеньку ніжки. Під жовтим листям соромливо притулився білий гриб.

Ніби крихку вазу, обережно піднімаєш свій захоплюючий трофей. Шукачу грибного щастя повезло! Гарний на вигляд, масивно-округлий здоровань. Не гриб, а – картинка! Чисте мистецтво! А не здогадалися заводські художники і скульптори взяти його моделлю на фарфор, фаянс, майоліку, мозаїку побутових виробів. Лита бронза – шляпка. Боровик, здається, ще дихає туманом, росяною вологою нічної свіжості...» (Д. Зуев. Дары русского леса.)

Тепер ви, звичайно, хоч трохи відчули, що ж воно таке за незвичайний витвір матінки-природи – білий гриб-боровик?

В ієрархії грибного царства він посідає... Ні-ні, не «одне з перших місць», як обереженько написав у брошурі якийсь кандидат якихось наук, а – ПЕРШЕ МІСЦЕ!

Перше, щонайперше!

Бо він – один-єдиний у всьому грибному царстві, іншого такого немає. Бо він – одиниця виміру, і по ньому, як по еталону, міряють усі інші гриби.

Зважте й на те, що словом «гриби» колись на Русі величали тільки один гриб – білий. Решта ж (крім груздя, що вже й тоді мав персональне ім'я) були просто губи. Та й тепер у північних областях Росії, в західних областях України гриби (крім білого) – то губи.

«Відро губ знайшла, а грибів тільки троє!» Тобто грибів (якихось) аж відро набрала, а білих лише три знайшла.

Жоден гриб не має стільки врочистих, поетичних та інших патетично-ліричних епітетів, як боровик: незрівнянний, диво природи, геніальний витвір, чарівний... і т. д., і т. п. Або ще – справжній гриб, як величають боровик на Україні.

У Закарпатті він ще й «війт». Усьому, значить, голова. Коротко, точно і влучно. Залишається додати, що боровик – тільки боровик! – має монарші титули: цар-гриб, король тощо.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.